

Szentendre várostörténeti monográfia I.

A várospolitikai mindennapi ünnepei Szentendrén a Kádár-korban

1980. november 8-án ünnepi tanácsulást tartottak a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár szentendrei színháztermében. Az ünnepi tanácsulás oka az volt, hogy ezen a napon vette át a város tanácselnöke a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild János emlékérmét, elismerésül „annak a fejlődésnek, annak a kulturális, történelmi és műemléki értékmegőrzésnek, amely a városfejlesztés szerves része.” A kitüntetést átvevő Marosvölgyi Lajos tanácselnök Szentendre város tanácsa nevében Pro Urbe Szentendre kitüntetést adott K. Ráduly Piroska építésznek, a VÁTI mérnökének, a városba látogató nyugati protokollvendégek örökös kísérőjének, a PMMI munkatársának, dr. Mailáth Imrének, és Oroszlán Lászlónak, a KPM Budapesti Igazgatósága igazgatóhelyettesének is. 1975-től, a Pro Urbe kitüntetés bevezetésétől kezdődően minden év április 3-án, a felszabadulási ünnepség keretében adták át a város legmagasabb díját. 1980-ban is osztottak Pro Urbe díjakat Szentendrén a felszabadulás tiszteletére, hogy aztán novemberben újabb három – soron kívüli – díjazottnak nyújtsák át a város elismerését. Ez a három rendkívüli Pro Urbe cím adományozása szimbolikus aktusként is felfogható: a Hild-díjas város, a történelmi értékeket megőrző fejlődés főpilléreit személyesítette meg ezekkel a kitüntetésekkel. Az országos esemény kisvárosi szervezői az ünnepség résztvevőivel végül Szokolay Sándor Szentendre tiszteletére írt, Pastorella című művét hallgattatták meg. Az 1968-ban alapított Hild-érem kimagasló városfejlesztési, városrendezési munkáért járt az arra méltónak talált városoknak. Sopron, Székesfehérvár, Budapest, Kőszeg, Szeged után „a Duna-parti település a városfejlesztésben elért eredményeiért és különösen a művészeti hagyományainak ápolásáért, valamint az idegenforgalmának fejlesztéséért” érdemelte ki a kitüntetést, ahogy fogalmazott az Urbanisztikai Társaság akkori elnöke.¹ Az országos lapok olvasói, a tévénézők, valamint a szentendreiak úgy tudhatták, hogy ezzel a kitüntetéssel egy 1957 óta folyamatos, töretlen és tervszerű városfejlesztést ismert el a Magyar Urbanisztikai Társaság.² Ám ez a történet nem volt annyira töretlen és tervszerű, amennyire azt a hivatalos forrásokból a kortársak tudhatták. A Hild-érem átadása idejében is zajlott az épp egy évtizede életbeléptetett városrendezési terv alapos revíziója.

Szentendre Városi Tanács VB. Műszaki Osztálya megbízásából – megyei, illetve minisztériumi támogatással – a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) 1981 októberére elkészítette Szentendre általános rendezési tervének felülvizsgálatát. Az új városrendezési koncepció elő- és elkészíttetése szorító szükséglete volt a korabeli városvezetésnek, mivel az érvényben lévő – az 1969-es állapotokból kiinduló, és 1970 novemberére megfogalmazódott – városrendezési tervet túlhaladta az élet. 1970-ben a város állandó népessége 12839 fő volt. Az 1970-es tervelőirányzat szerint csak

¹ Ugyanezen a színpadias ünnepi tanácsuláson kapott kiváló munkájáért miniszteri elismerést a város pénzügyi osztályvezetője, Németh Ferenc is.

A Hild-érmes Szentendre. Dokumentumok. Szentendre Barátainak Köre Tájékoztatója. I. Szentendre, 1982. 21-36.

² Magyar László: A Hild-díjas tanácselnök. Népszabadság, 1980. 239. sz.; Palkó Sándor: Barangolás a Hild-érem nyomában. Szentendre fiatalodik. Népszabadság, 1980. 264. sz. Széky Péter: Hild-érem Szentendrén. Karnyújtásnyira az utcél. Esti hírlap, 1980. 262. sz.; Szeberényi Lehel: Szentendre mint a látvány városa. Városépítés, 1980. 6. 16-20.

2000-re érte volna el a város lakossága a 18 ezer főt.³ Ehhez képest 1982-ben a kimutatott állandó lakosság két fő híján már elérte a 2000-es tervszámot. Az 1970-es városrendezési terv Szentendrét mint járási jogú várost és részleges közép fokú központot” definiálta.

Az új, a nyolcvanas évekre szóló városrendezési kánon Szentendrét a budapesti agglomeráció tagjaként definiálta, annak ellenére, hogy Gödöllőhöz és Váchoz hasonlóan önálló vonzaskörzettel, és szub-agglomerációval is bírt a város. Ugyanakkor – mint a szöveg szerzői hangsúlyozták – nem volt már a nyolcvanas évek elején a budapesti agglomeráció hasonló lélekszámú településeivel együtt kezelhető Szentendre, mivel „táji környezete, hangulata, kulturális hagyományai önmagukban is a többi hasonló nagyságrendű kisvárosunk fölé emelik, Budapesthez való közelsége pedig külön indokolja azt a megkülönböztetett figyelmet, amely országosan is megnyilvánul a város iránt. Ha elfogadjuk azt, hogy a felsorolt értékek megőrzése alapvető feladatunk, akkor el kell fogadnunk, hogy területrendezési és fejlesztési célok megfogalmazásánál a település adottságaiból, maximális ’teherbíróképességének’ meghatározásából kell kiindulnunk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a budapesti agglomeráció tervének célszerű Szentendre általános rendezési tervét figyelembe venni és nem fordítva.”⁴ Mindezt a budapesti várostervezőkkel összhangban javasolták a VÁTI munkatársai. Hangsúlyozni gondolták a terv készítői, hogy anyaguk „csak” hosszú távra – azaz 15 évre – szól (volna), mivel – ahogy az a nyolcvanas évek elején már látszódott – „egy olyan helyzeti adottságokkal rendelkező térségnél mint Szentendre és környéke, hosszú távnál (15 évnél) távolabb tekinteni csak kellő óvatossággal érdemes, de talán nem is szükséges.”⁵ A legfőbb célja az anyag előmunkálatai során végzett kutatásoknak, vizsgálatoknak az volt, hogy kimutassák Szentendre és szűkebb térsége kapacitását, azaz: felvevőképességét, hogy ebből levezethessenek egy távlati telítettségi állapotot. Úgy tűnt, az egykori csendes kisváros folyamatos ostrom alatt állt az újfajta, Budapestről kiinduló agglomerációs folyamat miatt. A városvezetés ha meggátolni nem is, de szabályozni igyekezett ezt a spontán, piaci jellegű folyamatot, hogy a város „léptékét és jellegét” megőrizték, átmentsék. Ezért készült az államszocialista korszak legutolsó és legrészletesebb városfejlesztési koncepciója is.

Mint minden ilyen direktíva-jellegű forrás esetében nem a fényes jövőre vonatkozó elképzelések felidézése izgalmas a történész és az olvasó számára, hanem azok a részek, amelyek vissza-visszatérő módon azt támasztják alá, hogy miért is érezte szükségét a korabeli városvezetés és a várostervezők jelentős csoportja azt, hogy az érvényben lévő városfejlesztési kánont alapjaiban revideálva újítsák meg. Ennek két alapvető, egymással szorosan összefüggő okát nevesítették az VÁTI szerzői: a szentendrei és környéki kül- és belterületek közötti elmosódást, a tulajdon- és kezelői viszonyok rendezetlenségét, az előírások, szabályzások és a tényleges valóság közötti eltérést, valamint azt az előzőeket erősítő körülményt, hogy a „város népességszáma nagyobb ütemben nőtt, mint a korábbi népességprognózisok feltételezték. Ez nem véletlen, hiszen

- az elsősorban OTP szervezésben megvalósított telepszerű lakások nagy részét az értékesítési formából következően budapestiek veszik meg;
- az üdülőtérületen megfigyelhető a lakásfunkció megjelenése;

³ Műleírások Szentendre járási jogú város általános rendezési tervéhez. VÁTI, Budapest, 1970. (november hó. Törzsszám: 1-13-091-8 A továbbiakban VÁTI - 1970). 5.

⁴ Szentendre általános rendezési terv – Városépítési koncepció. Egyeztetési anyag. 1-2. VÁTI – 1981. XII. hó. 1. Bevezetés. 1-2. (A továbbiakban VÁTI – 1981)

⁵ VÁTI – 1981. 1. rész 1. 10.

- a Budapesthez való közelség, a kedvező földrajzi adottságok és sajátos szerepkör igen vonzóvá teszik a várost a letelepülni vágyók számára.”⁶

Ezt a tendenciát csak erősödni vélték az anyag készítői, ami annak fényében is érdekes, hogy a Szentendrén sok-sok évtizedes problémaként létezett közműkérdést alapvetően az amúgy alapjaiban megújítandónak vélt „rég” városrendezési kánon nyomvonalain haladva *nem* kívánták véglegesen megoldani, pontosabban azt „nagy távlatra” tolták ki. Ennek a nagyvonalúságnak oka a dokumentum szerint az volt, hogy „a városra előirányzott teljes közművesítés akkora programot jelent – a közműellátásban mutatkozó nagyfokú lemaradás miatt – amelynek maradéktalan végrehajtása még a mostani felülvizsgálat során is csak nagy távlatra (II. ütem) tehető.”⁷ Az idézett szöveggel felülírandó régi városfejlesztési koncepció szerint az állandó lakosságra vetítve Szentendre közműellátása jobb volt, mint a hasonló lakosságszámú magyarországi városoké. Ugyanakkor – és ez egy állandósuló konfliktusforrás volt már az 1970-es évek elején is – a nyári csúcspozitív időszakban az átmenő és idegenforgalom nélkül 37-38 ezer ember (azaz az állandó lakosság jóval több mint kétszerese) használta a város közműhálózatát, amihez ez a hálózat már nagyon is szűkös volt 1970-ben is.⁸

A város növekedését, fejlődését – úgyis mint a budapesti agglomeráció kiemelkedő tagját – nem kizárólag (sőt: nem elsősorban) belső, organikus folyamat eredményeként látták a nyolcvanas évek elején a várostervezők. Erre utal a szentendrei ipar újraértékelése is a szövegben, mondván „Szentendre nagyságrendjéhez képest jelentős iparral rendelkezik, de ez nem jelenti azt, hogy a város szerepének megítélésében, illetve a távlati fejlesztési célokban (értsd: a központi forrásokért az államszocializmusban folyamatosan zajló újraelosztási versenyben – KT) az ipari jellegnek van domináló szerepe.”⁹ Nem tartották rövidtávon sem támogatandónak új ipartelepek létesítését, a meglévők munkaslétszámának növelését. Szentendrén már a nyolcvanas években olyan kisüzemeket vélték támogathatónak, engedélyezhetőnek, amelyek akár lakóterületeken is működhettek. A VÁTI 1981-es szakanyagának az iparral foglalkozó fejezete kiemelendőnek tartotta azt, hogy „a város mai életében az idegenforgalom, a kulturális tevékenység és a művészeti élet a meghatározó. Egyéni hangulata, ódon utcácskái, számtalan műemlék épülete adja erre a lehetőséget. (...) ...ipari város sohasem lesz Szentendre.”¹⁰ A sajátos – budapesti kiindulású – új agglomerációs (értsd: szuburbanizációs) folyamat következtében a megnövekvő lakosság számára sem érezték szükségesnek (akár) ipari munkahelyek létrehozását, mivel „a betelepülő lakosság nagy hányada fővárosi munkahellyel rendelkezik.”¹¹ A város „tervszerű” jellege miatt a terv jelentősebb iparfejlesztést nem is tartott kívánatosnak.

A város külső forrású – mind anyagi, mind lakossági – fejlődése, fejlesztése vissza-visszatérő motívuma volt a városrendezés szentendrei kánonjának a nyolcvanas évek elején. A regionális összefüggéseket, azaz leegyszerűsítve az agglomerációs folyamatot – tárgyaló fejezetben is hangsúlyosan szerepelt ez a motívum: „A budapesti agglomerációba irányuló bevándorlás pozitív egyenlegének teljes megszűnése esetén is a kitűnő lakóterületi adottságokkal rendelkező térségbe jelentős beköltözési szándék prognosztizálható. Ez az igény a jelenlegi feltételek mellett is igen erős,

⁶ VÁTI – 1981. 1. rész 1. 13.

⁷ VÁTI – 1981. 1. rész 1. 19.

⁸ VÁTI – 1970. 50-67.

⁹ VÁTI – 1981. 1. rész 1. 15.

¹⁰ VÁTI – 1981. 1. rész. 4. Ipar. 1.

¹¹ VÁTI – 1981. 1. rész 4. 15.

további erősödése várható az üdülőterületek átfunkcionálását előmozdító lakásgazdálkodási politika, de a spontán megnyilvánuló 'kétlakóság' (télen Budapesten, nyáron Szentendrén lakik a család) következtében is. Úgy tűnik, hogy a térség teljes meglévő telek állománya (belterület és zártkert) esetében a lakásfunkció irányába történő folyamatos eltolódás felgyorsulásával kell számolni." A koncepció szerzői szerint a társadalmi nyomásnak adminisztratív eszközökkel nem volt már érdemes ellent állni. Sokatmondóan nyilatkozott az ellenállás értelmetlensége legfőbb okáról az anyag: „A folyamatot igen jelentős társadalmi erők mozgatják, részeként a budapesti agglomeráción belül térben is lezajló mobilitás fő irányának, a Pestről-Budára való törekvésnek.” Ez a „jelentős társadalmi erők” által vezetett folyamat teljesen és visszavonhatatlanul alakította át már a 80-as évek legelejére is látható módon a hagyományos szentendrei tájat és tájszerkezetet.

1979-ben a szentendrei üdülőtulajdonosok 93%-a volt budapesti, bejelentetett lakóhely szerint.¹² Miközben Szentendre és a szentendrei üdülőterület ekkoriban – a direktíva típusú források szerint – országos ügy volt már bő évtizede.

Az egykor a város és lakóinak legjelentősebb jövedelemi forrásául szolgáló mezőgazdasági földek is fokozatosan a Buda-irányú agglomerációs terjeszkedés áldozataivá lettek, mivel: „Városkörnyéki övezetben a mezőgazdasági földnek telekértéke van, ami a szabályozott ingatlan piac következtében csak indirekt módon, de megnyilvánulásra törekszik. Bármilyen hatékony és eredményes mezőgazdasági hasznosítás is legyen területen, az értékesítés révén elérhető kamatjövedelem mindig magasabb. Ezért is sok a térségben a 'nagyüzemileg nem művelhető' és zártkertként, vagy haszonbérletként értékesített terület, amelynek veszélyei a településfejlesztés számára nyilvánvalóak.”¹³ A Szentendre-Pomáz körzetében gazdálkodó Óbuda Tsz ekkorra már – a „jelentős társadalmi erők” és az általuk generált „szabályozott” ingatlanpiaci nyomás hatására – gyakorlatilag teljesen kiszorult a főváros széléről is. Szentendre leginkább „szabályozott” piaci nyomás alatt álló külterületeit pedig belterületbe vonták be már a megelőző városrendezési koncepció alapján is. A HÉV-től, illetve a Kőzúzó utca vonalától Pomáz felé ipari célra, a Kálvária út déli oldalán a lakótelep részére, a Skanzen területét értelemszerűen, a Pismány-dűlő külső részét a Cseresznyés út vonaláig, a Tyúkos-dűlő külső részét, illetve a Boldogtanya környékét pedig üdülőterületi célokra. Ez a tervkoncepció valójában már egy megkezdett folyamat legalizálását szolgálta. A további külterületek jelentős részét a Szarvashegy és Pilisszentlászló irányában, mintegy 120 hektár nagyságban pedig zártkerti művelésű, üdülőterületi tartalékföldnek sorolták be. Hogy aztán fokozatosan ide is elérjen a szuburbanizációs-agglomerációs folyamat. Visszafordíthatatlanul változtak meg a *tulajdonviszonyok* a „tervezési területnek” kiszemelt külterületein is Szentendrén. „A Szarvashegy megjelenése a Pismányhoz hasonló már (igen sok állandó lakosa is van a területnek), az eredeti zártkerti funkció visszaállítása szinte reménytelen.”¹⁴ Az idézet 1980-ból való, ám a szomorúságra aktuálisan okot adó folyamat a hatvanas évektől már nyilvánvaló volt. A gyümölcsös, zártkert jellegű külterületekre már a

¹² VÁTI: Szentendre általános rendezési tervének felülvizsgálata. Üdülés és idegenforgalom. Tervező: Tompai Géza. Bp., 1980. szeptember hó. (Törzsszám: 2748/77) 2. sz. melléklet.

¹³ VÁTI – 1981. 1. rész 2. Regionális összefüggések. 5-7. Szentendrén a Dunakanyarban átutazó – illetve a tervezetben érintett település csoportra – gépkocsin érkező nyomás is elsősorban budai, mintsem pesti eredetű volt ekkoriban. Az itt megszámlált budapesti gépjárművek 44%-a 5 budai kerületből származott. Az I. kerület adta a 4, a II. 13, a III. 12, a XI. 10, a XII. pedig 4%-át. VÁTI – 1981. 2. rész 8/2 táblázat

¹⁴ VÁTI: Szentendre általános rendezési tervének felülvizsgálata. Üdülés és idegenforgalom. Tervező: Tompai Géza. Bp., 1980. szeptember hó. (Törzsszám: 2748/77) 9.

hatvanas évek végén óriási mértékben megnövekedett a telekvásárlási igény „és a főváros közelsége kiapadhatatlan forrása a távlati telekigényléseknek is.” Már az 1970-es irat jelezte, hogy ez több regionális jellegű problémát, konfliktust vet fel.¹⁵ Ezek a konfliktusok végső soron a hagyományos és csendes(-ebb) kisvárosi létformát veszélyeztették alapjaiban. Hangsúlyozni kell, hogy nem az ipar, és köztük a nagyipar volt az a tényező, amely ezt a kisvárosi létet veszélyeztette. A hetvenes évektől egyre nyilvánvalóbb módon újra definiálódott a szentendreiség, ami alapvetően kisvárosi maradt formájában, ám tartalmát tekintve már egy egészen új jelenség volt az. Ebben az új rekonstrukcióban, ami a máig érvényes szentendreiséget megteremtette, fokozatosan egyre döntőbb szerepet játszottak azok a „jelentős társadalmi erők”, amelyek képviselői eleinte kétlaki életet élve kerültek a városba, majd a szuburbanizáció következtében állandó jelleggel telepedtek meg itt. Azt pedig csak mellékesen jegyezzük itt meg, hogy a máig érvényes *szentendreiség* fogalmát rendre olyan „jó értelemben vett patrióták” alakították (vagy épp konstruálták), akik egy (-két) kivétellel maguk is a „város új lakói”, más, korabeli kifejezéssel élve: betelepülők voltak.¹⁶ Hasonlóan a *szentendreiség* idővel anyagi erővé váló fogalmának másik, még fontosabb alakítóhoz, a szentendrei művészekhez.¹⁷

A hagyományos szentendrei kisvárosi lét illetően felszámolása már a hatvanas évek második felétől nyilvánvaló konfliktusok forrása lett. E konfliktusokra is reflektálnia kellett az 1981-es városrendezési szövegnek, aminek első nyomát a népességről szóló fejezetben lelhetjük fel: „Gyors fejlődés esetén a beköltöző népesség alapfokú ellátására kell fordítani a város szinte valamennyi erőforrásait, amelyek sokszor csak a már meglévő ellátottság szinten tartására nyújtanak lehetőséget. Szükségképpen visszaesés várható a közép és felsőfokú intézményekkel való ellátottságban.” Ugyanitt egy tágabb kistérségi konfliktusforrás is megemlíthető: „Ha a megnövekedett népesség alapfokú ellátását és a sajátos szerepkörnek (üdülő és idegenforgalmi központ) megfelelő intézményhálózatot felsőbb tanácsai és ágazati segítséggel (Sic! KT.) együtt és maradéktalanul meg kívánjuk valósítani, akkor ez az erők olyan mérvű koncentrációját (más területekről való elvonását) igényli, amelyek a térség egyéb településeiben nagyfokú elégedetlenséget válthat ki. A fejlesztési eszközök elosztása jelenleg sem arányos az egyes települések súlyával, jelentőségével.”¹⁸

A „szabályozott piaci viszonyokat” megjelenítő „jelentős társadalmi csoportok” agglomerációs nyomása következtében a hagyományos városi térszerkezet is felszámolódott. Ezt a szóban forgó direktíva szöveg szégyenlősen a „vegyes övezetek” terület-felhasználási kategóriájával írta le. A vegyes felhasználású területek jellemzően az egykor mezőgazdasági művelésű külterületei a városnak, amelyeket gyakorlatilag a zártkertesítéssel már kivontak a mezőgazdasági használatból, s korszakunkban pedig üdülő- és lakóövezetekké váltak.¹⁹ A gyakorlatban kialakuló vegyes övezeteket – bár azok szabályozatlanul, spontán, gyakran az aktuális szabályokkal, rendelkezésekkel ellentétes módon alakultak ki – üdvözölték a városfejlesztők, többek között közbiztonsági okokból is, mondván

¹⁵ VÁTI – 1970. 67-69.

¹⁶ A Hazafias Népfront Végrehajtó Bizottságának beszámolója... 2. „Városunkra jellemző, hogy régi és új lakója egyaránt jó értelemben patrióta. vö. Pethő Németh Erika – G. Sin Edit: Írók, költők Szentendrén. PMMKK – PMMI, Szentendre, 1990.; Sin Edit: Egy évszázad krónikája. Szentendre, 2000.; uő: Szentendre 30 éve. 1945-1975. PMMI, Szentendre, 1975.; Máté György: Szentendre régen és ma. Vendégváros kalauz. Szentendre, 1999.; Végh Károly: Egy kisváros anno... Szentendre szellemi arculata a századfordulótól a második világháborúig. PMK, Szentendre, 1996.; Kertész Péter: Kis ékszerdoboz. Urbis, Budapest, 2003.

¹⁷ Id. a Pethő Zsoltné Németh Erika (et al.) szerkesztette: Szentendrei arcképcsarnok életrajzi adatait. 1-2. Szentendre, 2000.

¹⁸ VÁTI – 1981. 1. rész 3. A népesség. 5.

¹⁹ VÁTI – 1981. 1. rész 3. 10.

ezekben az övezetekben mindig van mozgás, s így télen sem keltene kihaltnak benyomást. Ugyanakkor a vegyes övezetek az ellátási problémákon túl konkrét jogi problémákat is felvetettek, ám összességében a folyamatnak nem kívánt ellenállni a városrendezés és a városvezetés sem.²⁰ Ebben az esetben a szabályozás a spontán folyamatok utólagos legalizálásával volt egyenértékű. Az ideológia ehhez minden esetben az új helyi ipar: az idegenforgalom, illetve az üdülés mint társadalmi jelenség volt.

Mindez annyira „szabályozott” piaci módon vált egyértelművé, hogy az utólag vesztesnek bizonyult ügy lobbistái, és a hagyományos szentendrei életmód fenntartásában érdekeltek még jó darabig készítették terveiket az egykori virágzó szőlő- és gyümölcsstermesztés feltámasztására. Sőt, a tervek némelyike – ha átmenetileg is – de életképesnek bizonyult. *Újjászületik a híres szentendrei szőlőkultúra*, hirdette a megyei lap egyik cikke 1965 júliusában.²¹ A szőlőtelepítés szándékán túl 60 holdas dióerdő, őszibarack és almaligetek tervszerű betelepítését is elhatározták a szentendrei Mathiász János MgTsz-ben. Három évvel később a téesz elnöke büszkén számolt be a megyei napilapban a tervteljesítésről. Hornyák Jenő elnök 250 hold szőlő és gyümölcs telepítéséről adott hírt.²² A cikkből azért az is kiderült, hogy a 740 tagot számláló téesz 130 alkalmazottja – a formálódó szabályozott piaci viszonyok között – parképítéseken vendégmunkáskodott Szentendre városán kívül Budapesten, Kazincbarcikán és Békéscsabán, illetve kubikoskodott szintén a fővárosban, Pest megyében, továbbá kilencvenen a Csepeli Vasműnél dolgoztak. A mezőgazdasági termelészövetkezet nem mezőgazdasági melléküzemágazatai egyre fontosabb szerepet játszottak. Ám még ekkor is úgy tűnt, a Szentendre életében egykor meghatározó intenzív mezőgazdaság az államszocializmus „szabályozott” piaci viszonyai között is fenntartható.²³ A lappangó ingatlanpiaci realitásoknak időlegesen ellenálló Mathiász Tsz, a tudósítások szerint felújította a helyi borvidéket, 18 ezer hektós tárolókapacitással pincét és feldolgozót épített 3 millió 600 ezer forintért. Az új tanácselnök, Hidas Pál a terveiről és magáról szóló kabinetinterjúban 1971. szeptemberében még fontosnak tartotta hangsúlyozni Szentendre mellett hogy művészváros, munkásváros és egyre inkább alvóváros, a Mathiász Tsz miatt mezőgazdasági városnak is számít. Ebben az összefüggésben fontosnak tartotta megemlíteni az újonnan telepített szőlőket.²⁴ Az 1971-es szentendrei szüret még fontos hír lehetett a megyei napilapban, ahogy a helyi téesz dióültetvénye, és főleg rózsát termeszto virágágazata is.²⁵ De a nem kizárólag a jelentős társadalmi csoportoknak mint potenciális ingatlanvásárlóknak a megjelenése a mégoly megújított módon hagyományos mezőgazdasági termelésnek, és a hozzá kötődő kisvárosi életmódnak a belátható végét jelentette. Nem csak Szentendrén, de a tágabb Dunakanyarban is nyilvánvalóvá vált, hogy alapvetően változik a határ – a szentendrei mezőgazdasági külterületek – képe és egy életmód is egyben. Az 1971-es sikeres szüretről szóló cikket követő őszön már így írt a megyei lap: „... összetákolts kis faház a határban, a szántóföldön és mellette a kacsalábon forgó kastély. (...) A legnagyobb gondot a külterületen engedély nélkül építkezők okozzák, ők vannak

²⁰ VÁTI – 1981. 1. rész 5. Üdülőterületek. 5.

²¹ m.l.: *Újjászületik a híres szentendrei szőlőkultúra*. PMH, 1965. július 16.

²² *Hogy Szentendre bora megint híres legyen*. PMH, 1968. február 11.

²³ *Történelmi borvidéken*. PMH, 1971. január 4. A város mezőgazdasági téeszének 1974-es árbevétele 141 millió forint volt, aminek mindössze 8%-a származott a közvetlen mezőgazdasági alaptervekenységből (növény-, szőlő- és gyümölcsstermesztésből). 79%-a élelmiszeripari, kereskedelmi és építőipari munkákból, 13%-a pedig melléküzemi ipari tevékenységekből. Az 1975. május 9-i vb-ülés jegyzőkönyvét idézi Sín Edit: *Egy évszázad krónikája*. 228.

²⁴ Sz.E.: *A sokarcú város. Hidas Pál tanácselnök Szentendréről, a művész-, munkás-, alvó-, üdülővárosról*. PMH, 1971. szeptember 26.

²⁵ Keresztényi Nándor: *Mathiász jelszava. A harmadik korszak Szentendrén*. PMH, 1971. október 5.

a legtöbben. (...) A rendelkezések szerint a nagyüzemileg nem művelhető terület tulajdonosa szabadon rendelkezik. Nem ritka, hogy a 800 vagy 1000 négyszögöl kiüregedett gyümölcsösét, tönkrement szőlőjét eladja – 200 négyszögölenként! Joga van hozzá... Vevő pedig bőven akad rá. A dunakanyari telekről, hétvégi házról álmódzó városi, többnyire fővárosi ember, a belterületi, üdülőtelepi 80-100 ezer forintos telket nem képes megvenni, de a külterületit 10-15 ezer forintért igen.” A cikkíró arra szólított fel, hogy az egyéneket és a közösséget egyaránt megnyugtató megoldás kellene, mert az eltérő igények kielégítésére központilag „Dárius kincse” sem lenne elég.²⁶

Ha Dárius kincse nem is, de komoly tőke jelent meg a térségben. Ennek nyomására egykoron mezőgazdasági földek és/vagy külterületek váltak építési telkekké. Ez újabb konfliktusokat szült, amire a városi tanács VB műszaki előadója így reagált: „alapvető követelmény, hogy az építési telkek (...) ne lehessenek munka nélküli vagyonszerzés, valamint spekuláció forrásai.” Ráadásul az építető tulajdonosok gyakran be sem jelentették a tanácsnál az épületeket. Egy év alatt 5-10%-os áremelkedést regisztráltak Szentendrén az ingatlanárakban. Az idézett műszaki előadó a nyilatkozata végén szigort, és akár kényszerértékesítést is kilátásba helyezett, ám a valóság egyre inkább az események és folyamatok követése lett.²⁷ Ennek során a szentendrei mezőgazdaság jószereivel teljesen eltűnt a városról szóló nyilvános diskurzusból. Mindez történt úgy, hogy már a hetvenes éveket megelőzően is inkább ritkán említett mellékszála volt a Szentendréről, a szentendreiségről szóló szövegeknek.

Az üdülőövezet terjeszkedése nem szentendrei sajátossága a korszaknak. Mint a korszak jeles társadalomtörténész kutatója fogalmaz: „A magántulajdonú üdülők birtoklása a hatvanas évek elejétől kezdett kibontakozni, és az évtized során fokozatosan státuszszimbólummá vált Magyarországon az egy-kétszáz négyszögöl területű hétvégi telek, az üdülő és/vagy a hétvégi ház. (...) A hétvégi házak, telkek népszerűvé válásának háttérében részben a divat, részben a gyorsuló lakossági jövedelemfelhalmozás állt. Ugyanakkor a korszak politikai vezetésének legitimációját is erősítette a magánvagyon újratermelődésének hallgatóságos támogatása.”²⁸ Ami idézett nyilatkozón spekulációnak nevezett, az szintén általános jelensége volt a korszaknak: „A pénzbeli megtakarítás mellett a másik elterjedt vagyonforma az ingatlan – lakás, üdülő, kiskert – volt. A nyolcvanas évekig élő korlátozások miatt egy család/személy egy lakóingatlant és egy üdülőt birtokolhatott. A tilalmakat igen gyakran kijátszották például a kiskorú családtag nevére történő vásárlás vagy névleges vásárlás útján.”²⁹ A társadalmi-piaci realitásokat a tervek, a szabályozások csakis lekövetni, utólag legalizálni tudták Szentendrén is.

Az események, a „szabályozott” piaci folyamatok követése mint a városfejlesztés alapvetően meghatározó faktora még a hivatásos városépítők szövegeiben is megkérdőjelezhetetlen kánonná lett az 1970-es évek második felére. Amikor 1967-ben eldőlt, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendrére kerül, fontos szempont volt a Skanzen korabeli táji környezete. Az a táji környezet, amely a döntést, és az építkezések megkezdését követően rohamosan és radikálisan kezdett megváltozni. „A múzeum megjelenése a környék telektulajdonosaiból rendkívüli 'aktivitást' váltott ki.

²⁶ Deregán Gábor: Majd lesz valahogy. Engedély nélküli építkezők a Dunakanyarban. PMH, 1972. szeptember 10.

²⁷ Tamás Ervin: Emelkedtek az ingatlan- és telekárak. Szentendre (PMH), 1972. november 25.

²⁸ Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában. Corvina, Budapest, 2006. 30.

²⁹ i.m. 77.

Hihetetlen gyorsasággal osztották meg a telkeket és építették fel – többségben engedély nélkül – a hétvégi házakat. A kezdeti, idillikus környezet egyre alkalmatlanabbá vált az eredeti céljának betöltésére. Az üdülőterület tervét ezért elsősorban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szempontjából kedvező megjelenés figyelembevételével kellett elkészíteni. Ezért itt nem üdülőterületi parcellák osztása, hanem a jelenlegi szabályozatlan parcellák, rendszertelenül épített üdülőterületek kiszolgálása, úthálózattal történő feltárása volt a tervezés feladata, indítéka. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum környezetének megóvása védő zöldsáv létesítését is szükségessé tette. Ezzel szemben a magántulajdonban lévő telkek, a nagy kisajátítási költségek a védő zöldterület kialakítását nehezítették. A védőzöld kisajátításával kapcsolatos anyagi kérdések tisztázása késleltette a tervezés befejezését, mely végül kompromisszumos megoldással zárult. A védő zöldsávok kisajátításához szükséges anyagi fedezet hiánya miatt csak részben valósult meg a tervezők elképzelése.”³⁰

Szentendrét mint Budapest-környéki és országos jelentőségű üdülőterületet és potenciális idegenforgalmi központot nem a hetvenes években találták ki, vezették be. A régi századforduló vágya volt a Pensionpolis-szá válás, ami azonban csak az érett államszocializmusban – annak sajátos kereteit alaposan kitöltve – lett társadalmi valósággá. Természetesen a konszolidálódó, majd a konszolidált Kádár rendszerben létrejövő szentendrei „panziók” atomizált, egy-egy család tulajdonát képező üdülők, majd családi házak rendezetlen sorából tevődtek össze, s lakói is e rendszer polgáraiból, közép- és felsővonalbeli *polgáraiból* kerültek ki.

Az 1960-as évek elejétől vált egyre érezhetőbbé a szentendrei külterületi parcellák iránti fokozatosan növekvő igény a főváros felől.³¹ Persze, az agglomerációba tartozás következtében – főleg épp a hatvanas évek elején-közepén – jelentős volt az ún. téjeszmenekültek beköltözése is Szentendrére, ám az a beköltözés meglehetősen népesség-fluktuációval is együtt járt. Ám ez a „klasszikus” agglomerációs népesség³² a hivatalos ún. szentendreiségbe nem férhetett be, maximum csak mint a redisztribúcióban és a redisztribúcióval orvosolandó gond, érv. A tanácselnök, Kirilla Ferenc 1971-ben erről így panaszkodott a helyi érdekeltségű lapban: „Az utóbbi 10 év alatt 5700-an vándoroltak be Szentendrére, s 4100-an hagyták el. Ez annyit jelent, hogy tízévenként a lakosság fele kicserélődik. A bevándorlók kétharmad része gyökértelen, csak ideiglenes állomáshelynek tekinti Szentendrét. Egyharmad részüket nem köti ide semmi, mégis maradnak, belenyugodva, hogy a pesti munkahely végül is könnyen és gyorsan megközelíthető. Óriási tehertétel ez a városnak, mert a bevándorlók szórványtelepüléseket, ideiglenes lakásokat létesítenek, s ezek az emberi lét minimális feltételeinek is alig tesznek eleget. A fejlesztést azonban már a várostól várják, követelik...”³³

³⁰ Weress Kálmán: Szentendre a tervek tükrében. Városépítés, 1977. 3. 28.

³¹ Magyar László: Milyen lesz a jövő Szentendréje? PMH, 1962. március 25. VI. 71.

³² Hantó Zsuzsa – Kárpáti Zoltán: Az agglomeráció-kutatás szociológiai módszeréről. In. Rechnitzer János (szerk.): Vonzáskörzetek – agglomerációk. Akadémiai kiadó, Budapest, 1982. 139-166.; Máig hatásos és érvényes leírása a klasszikus Budapest-környéki agglomerációnak Berkovits György. Világváros határában. Szépirodalmi, Budapest, 1976.

³³ Varga Vera: Tegnap – ma – holnap. Szentendre. PMH, 1971. március 24.

A rendezési tervek elkészítésére törvényerejű kormányrendelettel kötelezett városok közül különösen alaposan készítették a szentendreit. A műemléki belváros, a fokozatosan bővülő nyaralótelepek, a szűk közlekedési keresztmetszet, az ellátási gondok, a közműhelyzet, a munkalehetőségek mind-mind arra készítették az aktuális jövőt tervezőket – akik valójában az egyre nyíltabban piaci folyamatokat követték –, hogy újradefiniálják Szentendre és a szentendreiség fogalmát, jelentését. Az erről beszámoló 1962-es cikk egy konkrétumról tudott beszámolni: a városrendezés körvonalainak megfogalmazódása előtt máris nagy volt az érdeklődés a nem mindig rendezett jogállású parcellák iránt.³⁴ A fővárosból nézve ez a folyamat konfliktusoktól mentes *új honfoglalás*nak tűnt. Már-már idillikusnak nevezhető az a kép, amelyet egy budapesti hetilap minderről közvetített: „Néhány évvel ezelőtt a fővárosiak 'felfedezték' Szentendrét. Megindult a vízre, friss levegőre szomjazók honfoglalása. Az 'új telepések' már befejezték az építéssel járó munkát, törődést. Ma, aki ezen a környéken jár, a kertben kapálgató, kertészkedő emberek között rengeteg ismert arcot fedez fel. Színészek, írók, orvosok, mérnökök, de tábornokok és miniszterhelyettesek is kéri egymástól kölcsön a nyeseöllöt, cserélnek földművelési tapasztalatokat. a város vezetői elmondták: hiába a sok jelentkező, ma már nincs egy talpalatnyi szabad telek sem.” 1969-ben örömmel jelentette a budapesti zszurnaliszta, hogy egyre több külföldi is kíváncsi erre a „az eredeti hangulatú, egyéni ízű városkára, amely óriási buzgalommal igyekszik minél jobb vendéglátó házigazdává válni.”³⁵ Az idegenforgalom, és azon belül a devizakülföldi turisták idegenforgalma egyszerre volt gazdasági és politikai ügye az ország vezetése számára a hatvanas évektől kezdődően.³⁶

Idézett cikkünk szerzője egyszerre szurkolt az országnak és a városnak az idegenforgalmi fejlesztések miatt, mondván nagy a felfordulás a belvárosban. „az ódon levegőjű, alig 13 000 lakosú kisvárosnak nagy tervei vannak, óriási összegű befektetéssel és még nagyobb felfordulással.” Hármassal kellett összeegyeztetni: Szentendrének egyszerre kellett műemléki városnak, idegenforgalmi csomópontnak és járási székhelynek lennie. Mindez más és más társadalmi rétegeket érintett. Ám a felsorolás, még ha önkéntelenül is, valójában fontossági sorrend is lett, már ami a források újraelosztását illeti. Ami pedig az egyre látványosabb változást illeti Szentendrén, és külterületein: a talpalatnyi szabad telkek fogyóban voltak a hatvanas évekre, a rendszer felső- és felső-középosztálya új honfoglalóként belakta a város üdülőövezeteit. Ám a kereslet csak fokozódott. Az üdülés, a *leisure* iránti igény valóságos piaci nyomást jelentett a városra a konszolidált Kádár rendszerben. E nyomás változtatta meg végérvényesen a város határának képét, újabb és újabb területeknek üdülőövezeti, és/vagy belterületi bevonásával. A magánüdülők és a magánturisták eldorádója lett Szentendre a hatvanas évek közepétől.³⁷ Ebben az Eldorádóban eleinte a Duna vize és a friss levegő tűnt aranyat érő kincsnek, ám az ingatlan mint befektetés is szerepet kap idővel a szentendrei Eldorádó konkvisztádorai szempontjaiban. Sziráki tanácselnök „Eldorádó” első embereként a város üdülő-

³⁴ Uo. vö. Kétezer új víkendház Szentendrén. PMH, 1963. május 17. VII. 113. A tudósítás szerint az 1963-as elképzelések arról szóltak, hogy Sashegy-Sztaravoda, valamint Törökhegy felsőn átlag 200 négyszögöles telkeket parcelláznak fel, melyeket az OTP fogja áruba bocsátani. vö. Telekvásár a Dunakanyarban. PMH, 1970. július 9. 1900 parcella került eladásra ekkor a Szentendrei járásban. „Az utóbbi években jelentősen megváltozott a Dunakanyar arculata: az egykori kirándulóhelyből, elsősorban a főváros lakóinak kedvelt üdülőterülete lett...” A hétvégi parcellák számának „rohamos növekedéséről” tudósított a cikk.

³⁵ Hajduska János: Piktórváros, campingváros. Magyarország, 1969. március 18.

³⁶ Múltunk és Aetas „idegenforgalmi” tanulmányai. idézni!

³⁷ Aczél Kovách Tamás: A Pilis kulcsa. Az üdülők és a turisták eldorádója. Esti Hírlap, 1964. november 21.

Eldorádósodását elkerülhetetlen, szükségszerű folyamatnak tartotta, mondván: „Budapest szomszédságában ipart nem fejleszhetünk. Szántóföldünk alig van, szőlőt, gyümölcsöt már keveset ültethetünk. A lehetőségeink: a Pilis és a Duna szépségei, a négyezer év történetének európai hírű emlékei. Vagyis: erőnket az idegenforgalom növelésére kell fordítanunk.”³⁸ A fővárosi, országos lapok természetesnek tekinthető módon kizárólag a fővárosból – eleinte kétlaki módon – Szentendrére kerülő új honfoglalók hangját és érdekeit közvetítették, még ha akár a szentendrei tanácselnök szavaival. Az országos lapokban a felszámolni kezdett hagyományos szentendrei életmód képviselői nem kaptak hangot. Ők a helyi, azaz a megyei lapba szorultak, és ott is az egyre ritkuló margóra.

Szentendre – ahogy 1970 nyarán fogalmazott egy lelkes rajongója a városnak – egyre kevésbé lehetett már csak a szentendreieké. „Szentendre a szentendreieké – hajlanék rá a tollunk, ha nem emelnénk tekintetünk cipőnk orráról. Szentendre az országé, sőt Európáé... Ez a vidékiség már közkinccs... A spektrumban erős színnel van jelen.”³⁹ A meghirdetett „szabályozottan piaci” gazdasági reformok harmadik évében a közkinccs fogalmát erős dialektikával kellett már értelmezni. Ez a „dialektikus” értelmezés tökéletes módon tetten érhető a korabeli városfejlesztési koncepciókban, és a mögöttük álló folyamatokban.

A formálódó új Szentendre – a lokális lobbiknak, és a velük a leggyakrabban meglepő összhangban tevékenykedő „szabályozott” piaci folyamatoknak is köszönhetően – országos közügy lett a hatvanas évek közepére. Annyira, hogy a korszak ikonikus rádiós szappanoperája, a *Szabó család* külön adást szentelt 1966-ban a városnak, illetve mindannak, amit a szerkesztők Szentendrének tudtak és/vagy véltek. A Szabó család virtuális megjelenése Szentendén, és Szentendre megjelenése a *Szabó családban* hallatlanul fontos jelenségnek tűnt, és nem véletlenül: „Csodálatos hangulata van ennek a városnak. – Csak Itáliában láttam még ilyen melegen romantikus sikátorokat és utcácskákat.’ – Így és hasonlóképpen álmélkodtak Szabóék. Látni akarták a szerb templomokat is (...) és ették a lángost, ami örök olajfoltot hagyott az ifjú asszony kabátján.” Néhány apró tárgyi tévedés ellenére, amik „semmit sem vonnak le annak az örömeiből, hogy a Szabó család életébe mi is bevonultunk.”⁴⁰ A helyi lap lelkes szerzője – aki ekkoriban hivatásos lokálpatriótaként működött – jól érzékelte: a város történetében fontos, önmagán túl mutató, jelzésértékű esemény volt *Szabóék* szentendrei kirándulása. *Szabóékkel* nem is annyira a rádiós szappanopera által leképezni és/vagy sugalmazni kívánt kádári kispolgár fedezte fel Szentendrét, mint inkább a *Szabó család* szerkesztői, készítői, megrendelői: a Kádár-korszak kulturális (Szelényi Iván és Konrád György találó kifejezésével „állami értelmiségi”), politikai és gazdasági elitje fedezte és foglalta el Szentendrét. Egyelőre mint turisztikai és üdülési célpontot.

Az egyre terjeszkedő szentendrei üdülőövezet az államszocializmus utolsó évtizede legelején már véletlenül sem a vállalati (kollektív vagy szakszervezeti) üdülőket jelentette elsősorban, ezek férőhelyeinek bővítésével már egyáltalán nem számoltak ekkoriban „az ország gazdasági helyzete”

³⁸ Uo.

³⁹ (-m. Kovács -): Szentendrei Hetek. Siker a főtéren. PMH, 1970. július 23.

⁴⁰ -th –e: A rádió mellől. Szabóék Szentendrén. Szentendre, 1966. május 4. X. 36.

miatt sem. Annál inkább számoltak a magánüdülők, a családi házas jellegű üdülők számának növekedésével, amely üdülők tulajdonosaira „az ország gazdasági helyzete” – a tervszöveg szerint – kevésbé, vagy épp másképp hatott. Ezek szerint a szocializmust – legalább is az üdülők fejlesztése terén – már zárójelbe tették az 1970-es évek vége Szentendrén, s formálisan még fennálló, a városgazdálkodást, városfejlesztést is befolyásoló tervgazdálkodás helyét a „szabályozott” piac vette át.⁴¹ A tervgazdálkodás annyiban játszott – kétségtelenül kiemelkedő – szerepet Szentendre fejlesztésében, amennyiben a központi források újraelosztásáról, pontosabban ezen források súlyozottan Szentendre irányába történő kanalizálásáról volt szó. Ebben az összefüggésben az új – a korszakunkban kialakuló – szentendreiségnek, az itt kétlaki életet élő „jelentős társadalmi csoportoknak – fontos szerep jutott a késő-kádári, a központi forrásokért zajló bonyolult kijárási versenyben. Így tudott a tervgazdaság és az egyre leplezetlenebb piaci viszonyok – ha nem is minden konfliktus nélkül – Szentendrén megférni egymás mellett.

A piaci nyomás írta és íratta felül az 1970-es első „szocialista” városrendezési kánont is. Szentendre lakossága 1970-től 1980-ig minden előirányzattal szemben 12.839 főről 16.844 főre nőtt, mely számba a statisztikusok nem számították be a „kétlaki” életet élő üdülőtulajdonosokat, akik közül pedig igen sokan formálták a korabeli szentendreiséget is. Ez utóbbiak száma májustól szeptemberig hétköznaponként 3360 főre, míg hétfévenként 18.140 főre becsültetett a szakemberek szerint 1981-ben.

Míg a helyi pártvezetők a megyei sajtóban rendszeresen hangoztatták a város „vegyes” jellegét, és ezen belül a helyben lakó ipari munkásság súlyát és fontosságát, a várostervezés az ipart „leírta”. A hivatalos propaganda szintjén ugyan a szentendrei munkások és az ipar rendre mint városképző és meghatározó faktor szerepeltek, ám a valóságban ez a propaganda valódi anyagi erővé a hetvenes évek közepétől nem válhatott. Nem úgy, mint az ekkorra kiforruló új-szentendreiség, amelyben a hagyományos és a nagyipar már csak anakronizmus lehettek. Jellemző a fentiekre egy 1970-es terjedelmes cikk Szentendréről. A szerző sorra veszi a korszak ismert szentendrei toposzait, hogy a cikk végén – a városi párttitkárt idézve – jelezze, élnek itt munkások is. „Vándor, ki ide belépsz, emeld meg a kalapod. De erre nem is kell senkit bízgatnunk, a legmegátalkodottabb, idegenből jött lokálpatrióta is szó nélkül megemeli itt a kalapját. Szentendre a Dunakanyar déli kapuja, sokak által megcsodált és szívesen látogatott hely, melynek varázsát a kisváros barokk stílje, történelmi levegője, a Duna lágy vonala, a Ferenczy Múzeum, a készülő skanzen, a szoborkert, és ezeken túl számos új vonás, többek között a szentendrei hetek, a színház gazdagítja. De egy város karakterét, gazdagságát elsősorban a benne élő emberek határozzák meg. És ebben a kisvárosban közel 4000 munkás él, és ebben a városban élnek a Mathiász Tsz dolgozó parasztjai, a szorgalmas mérnökök és pedagógusok, ebben a városban élnek a nagy, már befutott mesterek és a kezdő piktorok.” Maróthy László városi párttitkár, miután sorra vette a lakáskérdést, a közművek állását, az intézményellátottságot és az élelmiszerellátás gondjait, a növekvő idegenforgalmat, így fejezte be nyilatkozatát: „Itt van az osztály, a szentendrei városi munkásság, amelyre politikailag, erkölcsileg és gazdaságilag is építeni lehet. és a munkásokkal együtt a város lakóinak, a lakosok valamennyi rétegének fokozottabban kell osztozni a város gondjaiban, és cselekvőbben kell részt venniük a gondok orvoslásában. Szentendréért érdemes.”⁴² A városról szóló elragadtatott cikkek még egy darabig jelezték a Maróthy által is említett

⁴¹ VÁTI – 1981. 1. rész 3. 9-15.

⁴² Suha Andor riportsorozata Nagy út egy kis országban címmel. Befejező rész: Szentendre. PMH, 1970. október 14.

ipari munkásságot, ám ekkoriban legfeljebb az idegenforgalom és a szentendrei művészek után – ha egyáltalán nagy ritkán – kerültek említésre. Akkor is kizárólag a megyei napilapban, az országos lapok számára a szentendrei ipar és munkásság nem jelentetett említésre méltó példát. Jellemző példa egy 1971. márciusi lírai írás a városról és a városhoz. „Szentendre nemcsak város. Fogalom is. Sémává merevült asszociációk, közhelyek takarta fogalom: 'festők városa, ékszerdoboz, a dalmát város, Dunakanyar gyöngyszeme'. Hajdanán kereskedelmi központ. Most idegenforgalmi központ. 1967-ben még csak 300 ezer, 1970-ben már 587 ezer látogatója volt. Úti kalauzok, filmek, könyvek írják le szépségét az elragadtatás hangján. A városban 13 ezer ember lakik...” A cikk szerzője apró hangulatjelentéseket közölt neves szentendreiektől, így Kirilla tanácselnöktől is, aki szerint ekkor „Szentendre még mindig csak félig város” volt. A közműhelyzettel támasztotta alá ebbéli véleményét a tanácselnök, majd így folytatta: „Szentendre tehát műemlék, idegenforgalmi, festői, történelmi levegőjű város, művészek ihletője, otthona és – ipari város. A keresőképes lakosság 56 százaléka ugyanis iparban dolgozik.” A 13 ezer lakos egy része falusi viszonyok közt élt, fele nem tudta, hogy volt itt parkmúzeum. Óvodák, bölcsődék hiányoztak, bár a tanácselnök szerint határozottan fejlődött az egészségügyi ellátás. „Szentendre művészeiről tettekben gondoskodott...” A város konkrét fejlesztése kapcsán a művésztelepet, a Ferenczy Múzeum bővítését, a készülő a Pest Megyei Könyvtárat, a csatornázást, gyógyszertárat és szupermarketet említett a tanácselnök.⁴³

A város korabeli országgyűlési képviselője, a vezető Pest megyei népfrent-funkcionárius S. Hegedűs László is nyilatkozott 1971-ben a város fejlesztéséről: „nagy ügyek mellett azonos fontosságúnak kell tekinteni a helyi gondokat érintő kis ügyeket is.” Azt ígérte, hogy a soron következő ötéves tervben nemcsak a megye, de az ország egyik kulturális és idegenforgalmi központja lesz a város, „s ezzel párhuzamosan fejlesztik a kommunális ellátást és az ipart. (...) Szentendre – mondotta végül S. Hegedűs László – négy-öt év múlva szebb lesz, mint történelme során bármikor.”⁴⁴ Egyértelműen eldőlt a hetvenes évek elejére, hogy Szentendre nem lesz szocialista város, a fejlesztések során az ipar és a hagyományos intenzív mezőgazdaság fokozatosan háttérbe szorult. Szentendre már nem kizárólag az elragadtatott, kívülről idelátogató szerzők írásaiban, de a hivatalos megnyilatkozásokban is a festők városaként kezdett szerepelni. A Teátrum megjelenése és felfuttatása – ami két évtizedes folyamatos konfliktus forrása lett a városban – legalább is a város első embere nyilatkozata szerint egy nagyszabású program szerves része lett, melynek célja a festők városának a művészetek városává való emelése volt.⁴⁵ Azért az említett cikkből, ha mellékesen is, de kiderült, hogy a Teátrumot a szentendreiek jelentős része ellenezte, bár a tanács VB titkára szerint 1971-re a város lakói már magukénak vallották azt. Ezen optimista kijelentés ellenére a konfliktusok, a városfejlesztés irányának lakossági kritikája nem szűntek meg. Alig több mint egy évvel a térség országgyűlési képviselőjének megnyugtató nyilatkozatát követően – mint rendszeren – a városi tanács ülésén újra szóba kerültek az említett – állítólag már megoldódott – konfliktusok. Klinyecz Gyula tanácsstag arra panaszkodott, hogy miközben „igen sok kulturális, művészeti jellegű létesítmény épül a városban, igen sok támogatást kapnak a művészek, ugyanakkor háttérbe szorul a város lakosságának más területen jelentkező jogos igénye. Pl. nem kielégítő az egészségügyi ellátás. Gondot jelent a kevés óvodai férőhely, az általános iskolai tanteremhiány. (...) Azt a művészeti irányzatot nem helyes támogatni, amit senki sem ért meg. (...) A jövőben – figyelembe véve a város lakosságának érdekeit

⁴³ Varga Vera: Tegnap – ma – holnap. Szentendre. PMH, 1971. március 24. vö. Sz.E.: A sokarcú város. Hidas Pál tanácselnök Szentendréről, a művész-, munkás-, alvó-, üdülővárosról. PMH, 1971. szeptember 26.

⁴⁴ Képviselőjelöltek választóik körében. Szentendre: kulturális és idegenforgalmi centrum lesz. PMH, 1971. április 20.

⁴⁵ Prukner Pál: Szentendre Teátruma. PMH, 1971. július 2.

és a várospolitikai szempontokat, - elsősorban itt helyben, s nem pedig a megyei tanácsnál kell meghatározni a beruházások sorrendjét és ütemét.” S. Hegedűs, az országgyűlési képviselő ezzel szemben megvédte az megyei és az országos intézmények Szentendrre való telepítését, amit jelentős eredménynek nevezett. Fontosnak tartotta leszögezni, hogy „ma Szentendrre úgy tekintenek országszerte, mint az ország egyik szellemi gócpontjára és ennek megfelelően biztosították a felsőbb szervek a pénzösszeget is.” Ez utóbbi szempont más hozzászólóknál is kiemelkedő fontossággal bírt. S. Hegedűs – egy évvel korábbi optimista szavait mintegy cáfolva – a tanácsülésen azt az önkritikát fogalmazta meg, hogy „... tényleg igaz, hogy a városban lévő szellemi munka és a város lakossága közötti kapcsolat nem kielégítő. A város lakossága nem ismeri a létesítmények célját, pénzügyi forrásait, nem látja pontosan, hogy ez a fejlődés nem a város egyéb fejlesztésének rovására történik.” Ezek az önkritikus szavak olyan önkéntelen lapszusként értelmezendők, amelyek akaratlanul is rávilágítottak a korabeli *lehetséges* valóságra. Arra, ami évtizedeken át folyamatos konfliktust jelentett a városban a „rég” és az „új” Szentendre és szentendrei, valamint a „rég” és az „új” szentendrei között. Ám az önkritikus szavakat követően szelíd figyelmeztetést is megfogalmazott az országgyűlési képviselő: „Ha ezek a megyei kihatású kulturális létesítmények nem épülnének Szentendrén, semmivel sem lenne több pénze a városnak, sőt fordítva igaz.” S. Hegedűs szavait csak megerősítette a tanácsülésen résztvevő megyei tanácselnök-helyettes, Dr. Csicsay Iván is. Emlékeztetett arra, hogy úgy lett Szentendre – Vác ellenében – a megye művelődésének intézményi központja, hogy Vác – nem úgy mint Szentendre – még anyagi áldozatokat is ígért vállalni, ha oda telepítették volna ezeket az intézményeket. A Skanzenért is számos megye és város versengett. A Ferenczy Múzeum is minisztériumi finanszírozásban készült el, ahogy az új művésztelep is központi forrásokból valósult meg Szentendrén, annak ellenére, hogy más városok is versengtek a művésztelep elhelyezéséért. Csicsay úgy vélte „mind a megye, mind az országos szervek helyesen jártak el...” Ugyanakkor jogosnak tartotta az igényt, „hogy az itt élő művészek kapcsolódjanak be a város közéletébe és legyenek aktív részesei a város közművelődésének.”⁴⁶

Már 1963-ban kijelenthette a város akkori tanácselnöke, Sziráki Ferenc, hogy ez a fenti városfejlesztési kánon gyakorlatilag 1957-től – még ha szabályozatlanul is – érvényben volt Szentendrén. 1957-től folyamatos és sikeres városépítő, városfejlesztő tevékenységről számolt be a város első embere. Az 1957-ben lefektetett várospolitikai elvek – így Sziráki – elsősorban a természeti, földrajzi adottságokból indultak ki: magából a tájból, a Pilis hegyeiből, a Dunából, és abból az adottságból, hogy ez a Budapesthez közeli táj neves festőket vonzott ide. „Ezért határoztunk úgy, hogy a várost műemléki-kulturális központtá, kulturált üdülőhellyé, idegenforgalmi centrummá fejlesztjük ki úgy, hogy e fejlődés egyben az itt élő emberek életét tegye szebbé, otthonukat, portájukat kulturáltabbá.” Mindezekért vált elkerülhetlenné Sziráki szerint az utak javítása, korszerűsítése, a vízhálózat fejlesztése, a fásítás és parkosítás, a köztisztaság fokozása és a kulturált vendéglátás és a kereskedelem hálózatának kiépítése. Konkrét fejlesztési irányként neveződött meg a tanácselnök írásában a Pap-sziget mind turisztikai bázis fejlesztése, a Duna és a 11-es út közötti üdülők és csónakházak sora, a Castrum feltárása. Csak ezeket követően ejtett röviden szót a hagyományos szentendrei szőlő- és gyümölcs-kultúra lehetséges fejlesztéséről a Pismányon és a

⁴⁶ Az 1972. szeptember 28-i városi tanács vb-ülésének jegyzőkönyvéből idézi Sín Edit: Egy évszázad krónikája. 218-219.

Kőhegyen – azaz a nemsokára vegyes, majd belterületi besorolás alá kerülő részein a városnak. Legvégül, és kétségtelenül mellesleg tett említést Sziráki egy ipari vállalatról, a PVKV-ról, mint női munkaerőt lekötő tudó vállalatról.⁴⁷

A Szabó család szentendrei „kirándulásával” egy időben adta ki a megyei lap elfogult és szentendrei ügyekben jól értesült publicistája a jelszót: Legyen a mi iparunk az idegenforgalom! A jelszó kiadásának apropóját az adta, hogy hosszú lobbiharcokat követve⁴⁸ – melyekben Pest megyéből Gödöllő is részt vett – megszületett a végleges döntés az országos Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak (Skanzen) Szentendrére való telepítéséről: „A város fejlődése és jelentősége szempontjából óriási távlatokat nyithat meg ez a döntés. Csak jól kell sáfárkodni vele. Városunk ipari jelentősége nem nagy. A területi adottságok nem biztosítanak nagy fejlődési lehetőségeket. (...) Legyen a mi 'iparunk' az idegenforgalom...”⁴⁹

Szabóék és a Skanzen lehetséges szentendrei megjelenése, további, a járási székhelyen túlmutató megyei és országos jelentőségű intézmények tervezése oda vezetett, hogy 1967-ben már kimondhatta a jól értesült megyei publicista a nagy vágyat, miszerint: Ne legyen kisváros – az ország egyik legkisebb városa! Mindezt úgy, hogy a jelszót kiadó újságíró már-már falusias viszonyokkal szembesült a szeretett városban.⁵⁰

Hogy Szentendre nem lehet kisváros többé, az elsősorban nem központi politikai döntés eredménye volt. Kollektív – egyszerre központi, megyei, és helyi – lobbierdekek eredőjeként dőlt el a város sorsa, méghozzá úgy, hogy az államszocializmusban eltusolt, ám annál hatékonyabb „szabályozott” (azaz: bonyolult) piaci viszonyok is mozgatták azt a folyamatot, amelynek következtében Szentendre végleg megszűnt falusias jellegű, tradicionális kisvárosnak lenni. Sok-sok részérdek, hol egymást erősítve, hol épp egymással szemben hordta ki az új szentendreiséget. Az évszázados helyi hagyományok helyett az ún. kultúra és az idegenforgalom lettek – a szégyenlősen eltitkolt piaci folyamatok *felett* – Szentendre legújabb-kori történetének, és a városfejlesztésnek nevezett, valójában a központi forrásokért folyó újraelosztási verseny végeredményeként előálló forrás-újracanalizálásnak legfőbb és leglátványosabb faktorai. A városi pártbizottság korabeli első embere pontosan érzekelte – ahogy mások is -, hogy ez a folyamat évszázados gyökerű érdekeket sértett, komoly helyi – még ha a nyilvánosságban elnyomott – konfliktusokat gerjesztett. „Némelyek felvetik a városban, hogy a megvalósult kulturális jellegű beruházások (művésztelep rekonstrukció, Ferenczy Múzeum bővítése, stb.) nem jelentenek-e egészségtelen arányeltolódást a kommunális beruházások rovására. E jó szándékú aggódással szemben az az igazság, hogy a művelődési beruházások jelentős része nem városi keretből valósult meg. (...) Régi vita ugyanis, hogy Szentendrének milyen a karaktere. Sokan művészvárosnak tartják, és tudjuk, joggal. Munkásváros minősítést kap másoktól, ez

⁴⁷ Sziráki Ferenc vb-elnök: A tanácselnöké a szó. PMH, 1963. május 17. VII. 113.

⁴⁸ „Évekig tartó viták, küzdelmek végére tett pontot az építkezés megkezdése. Ma már fölösleges föleleveníteni, mi mindenen volt a vita...” Ország nyolcvan holdon. PMH, 1968. április 14.

⁴⁹ -ff: A SKANZEN: újabb lehetőség. Szentendre, 1966. június 29. X. 52.

⁵⁰ Mészáros Ottó: Ne legyen kisváros – az ország egyik legkisebb városa! PMH, 1967. július 1. A cikk szerint az újságíró *incognito* volt látogatóban a városban: „Könnyű utasnak, turistának lenni...” Majd az útleírás: „Hőség, hétköznapi reggel. És – tömeg! Ontja az utasokat a most érkezett szerelvény... Befelé az út apró, várost csúfító szeplőkkel teli. (...) s magán az utcán is szemét, szemét... piszok... lovak névjegyei, papírok, ahogy ez lenni szokott. Sajnos. Üzletek, hiszen ez lenne a 'főutca'. Sajnos, régi és rosszértelmű 'falusi' boltocskákat idéznek. (...)” A szeplőket a múzeumban feledhette az utas, illetve a Görög Kancsó étteremben, ahol annak ellenére volt a szerző számára zavartalan az ügymenet, hogy sokan voltak. Azon azért kritikusan morfondírozott, hogy nem lelt prospektust a városról.

is teljesen indokolt...” Maróthy László, az idézett párttitkár kiegészítésül még megjegyezte, hogy az 1970-es évek elejének Szentendrén még létezett kertkultúra és már létezett üdülőváros is.⁵¹ Az MSZMP helyi vezetőjének szavaira felelt, azokat megerősítő módon utóda, a frissen a központi apparátusba távozó Maróthy László helyére kinevezett Löffler László első nyilvános interjújában is. A KISZ KB vezetőjévé avanszált Maróthy egykori szavait visszhangozva Löffler ugyan kijelentette, hogy „Szentendre elsősorban munkásváros”, ám ezen kijelentés mögé még konkrét tervet, ígéretet sem társított az új párttitkár. Annál többet beszélt az üdülők tulajdonosairól, akiknek az érdekeit egyre fontosabbnak vélte képviselni a városi pártbizottság újonnan kinevezett első embere: „... gyakran kapunk bírálatot az üdülőterület fejlesztéséért. Nem ritkán azért is, hogy létezik ez a terület. Mégis azt kell mondanom, hogy nem egyszerűen, nem passzióról, hanem indokolt társadalmi igényről van szó. A tulajdonosok adóznak a városnak, a tanácsnak kötelessége gondoskodni a fejlesztésről. Tehát az üdülőövezet ugyanúgy része a városnak, mint bármelyik másik városrész.”⁵²

A párttitkári nyilatkozat felettébb delikátnak nevezhető. Önkéntelenül utal arra, hogy *a* párt, amelynek képviselője a városban a nyilatkozó, ekkorra már nem az ötvenes évek kommisszárjainak pártja. Ez különösebben nem is meglepő. Meglepő az a – ha mégoly kódolt – egyértelműsége a nyilatkozatnak, amiből kiderülhetett, hogy a Magyar Szocialista *Munkáspárt* helyi embere, a pártjához hasonlóan valójában milyen konkrét érdekeket is képviselt a hetvenes évek elejének Szentendrén. Miközben általánosságban és egy általánossággal elintézte *a* munkásokat, konkrétan a városban egyre nagyobb számban megjelenő magán- üdültulajdonosok közérdekűnek feltüntetett magánérdekeit képviselte.

A pártállam állama – mint legfőbb redisztribúciós ágens – Szentendrén az országos átlaghoz képest leplezetlenebb módon lett osztályállammá, az „Új Osztály” államává, és annak alkotmányosan is bebetonozott egyetlen állampártja pedig ennek az *Új Osztálynak* lett az érdekképviselője szerve. Mint ilyen, az alkotmányból fakadó módon versenytárs nélkül.

Az Új Osztály fogalmát jelen esetben *is* a Milovan Djilas-i⁵³ értelemben használom. A Djilas-i új osztály koncepciót számomra legmeggyőzőbben fejlesztette tovább két egykor fiatal lengyel marxista kritikus a létezett államszocializmusnak, Jacek Kuroń és Karol Modzelewski a hatvanas évek közepén.⁵⁴ Kuroń és Modzelewski már nem elégedtek meg az „új osztály” bürokratikus és elidegenedett módon ellenforradalmi jellegének leírásával, de a formális leninizmus marxista kritikájával kimutatták, hogy az új osztály a formálisan állami (de még formálisan sem társadalmi) tulajdonon alapuló többlettermék újraelosztásának gyakorlatakor leplezetlenül önző osztályérdekeket követ az államszocializmusban. Kurońék szerint a hivatalos doktrína, amely szerint Lengyelország – és a többi ún. szocialista ország – szocialista állam lenne, hamis, a tulajdon formális, jogi értelmezésén alapuló állítás. Az állami tulajdon csak egy tulajdonforma, valójában a tulajdon az államot ellenőrző társadalmi csoporté a szerzők szerint. A döntéseket hozó, az állami tulajdont valójában birtokló apparátusi osztály osztja (újra) el és használja a megtermelt javakat. A párt a saját tagságától és hivatkozási alapjától: a munkásosztálytól elidegenedett központi hierarchia szervezi,

⁵¹ Dr. Maróthy László az MSZMP városi bizottságának első titkára: A helyi politikáról hangsúlyosan. PMH – Szentendre, 1973. március 17.

⁵² A hatékony tanácsi munka feltételei. Interjú Löffler Józseffel, a városi pártbizottság titkárával. PMH – Szentendre, 1973. május 12.

⁵³ Djilas, Milovan: Az új osztály. h. é. (Kossuth zárt kiadás)

⁵⁴ Kuroń, Jacek – Modzelewski, Karol: Open Letter to Party Members. In. Persky, Stan – Flam, Henry (ed.): Solidarity Sourcebook. New Star Books, Vancouver, 1982. 35-56.

irányítja, s készleti engedelmességre a munkásosztályt, és más rétegeket. Az elnyomó államszocialista bürokrácia osztályjellege épp a többletjavak kisajátításában és újraelosztásában nyilvánult meg a hatvanas évek bátor lengyel *szocialista realista* elemzői szerint. Magyarországon a Djlilas-i „Új Osztály” koncepciót a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a kiváló közgazdász-szociológus, Szalai Erzsébet alkalmazta a (késő-) Kádár-kori magyar valóság leírására, némileg árnyalva a hatvanas évek anti-leninista módon marxista, kelet-európai rendszerkritikai hagyományt. Szalai az elitkutatásai során arra a meggyőződésre jutott, hogy – legalább is Magyarországon – *inkább* osztályvonásokkal rendelkező rendről lehetett beszélni, mintsem a marxi értelemben vett (új) osztályról.⁵⁵ A „rend” legfőbb jellemvonásai közé tartozott a személyes kapcsolatok bonyolult hálójá és bizonyos közös értékek, ethosz feltételezett létezése. Szalai koncepciója szerint ennek az osztályjellegekkel bíró társadalmi rendnek a lényege a politikai hatalomból levezetett gazdasági hatalom, azaz a redisztribúciós forrásokkal való élés volt. Ugyanakkor az általa vizsgált nagyvállalatok (és a nagyvállalati metafora akár egy kisvárosra is alkalmazható) ahhoz, hogy fenn tudjanak maradni ebben a rendszerben bizonyos piaci teljesítményeket kellett produkálniuk. A rendszer alacsony színvonalú legitimitással rendelkezett, amit az életszínvonal-politikával kompenzáltak elsősorban az „osztályvezetők” a különböző szinteken. Az alacsony legitimitációból és a redisztribúciós versenyből is fakadóan, bizonyos látens pluralizmus a „technokrácián”, az eliten belül jelentkezett a részérdekek érvényesítése, a rituális kijáráskor. Ám ebből a „rendszerre” váló sikeres kijárási mechanizmusból egyben túlelosztás is következett, ami – végső soron – elvezetett a rendszer (gazdasági) csődjéhez, a kezelhetetlen eladósodáshoz. Ahogy Szalai Erzsébet a szocializmusnak nevezett „rendi” rendszerről fogalmazott: „A hatalmi konglomerátum formálisan monolitikus viszonyai mögött *egy állandó változásban levő* alá-fölé és mellérendeltségi viszonyrendszer alakul ki. Az ágazati-területi-vállalati kérdésekkel foglalkozó intézmények (elsősorban az ágazati minisztériumok) között ennek során kialakuló és *rendszeresen ismétlődő* konfliktusok és kompromisszumok ‘valóságos’ ágazatok-területek-vállalatok (vállalatcsoportok) közötti konfliktusok és kompromisszumok is egyben.(...) relatív autonómiával rendelkező gazdasági és politikai alanyoknak és azok csoportjainak érdekkonfliktusai is kifejeződnek és megoldódnak.” A fantomtömegekre hivatkozó redisztribúciós rendszer nem csak alulról volt kontrollálhatatlan, hanem felülről is átláthatatlan volt, kódolva a rendszerbe a túlelosztást és az eladósodást. Ez a „rendi” rendszer csak addig működött, amíg extenzív fejlődő szakaszát élte a kvázi-autark gazdasági rendszer. Aztán a belső rendszerkorlát, az eladósodásból fakadóan egyre szűkebbé vált. Ebben a szűkebb rendszerben a piaci viszonyok ugyan folyamatosan jelen voltak, ám azok kontrollálatlan, ellenőrizetlen kerülőutakon törtek utat maguknak, szétfeszítve az ezen viszonyokat hivatalosan tagadó rendszert is. A siker vagy a kudarc helye a tervalku volt, ami a piac ütköztető, integráló funkcióját helyettesítette a nagy rendszerben. Ez egyben atomizálta is a „versenyzőket”. Az érdekérvényesítés kulcsa (a rejtett piac mellett) a hatalmi hierarchiákhoz való viszony volt.⁵⁶ Mindez – a sok közkeletű, antiszociális és antiszocialista közhellyel ellentétben – ténylegesen a Kádár-kor

⁵⁵ Szalai Erzsébet: A hatalom metamorfózisa? In: Miszlivetz Ferenc (szerk.): Kultúra és társadalom egy új korszakban. Pesti Szalon – Savaria University Press, Budapest – Szombathely, 1993. 17-30.; vö. uő: Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.; uő.: Az első válaszkísérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön... Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004.

⁵⁶ Szalai Erzsébet: Az első válaszkísérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön... Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. 42-59. vö. Szalai Erzsébet: Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 214-239.

máig ható öröksége: „Legfőbb szociokulturális örökségünk mindazonáltal az egyéni, informális, atomizált érdekérvényesítés magatartásmintáinak dominanciája – és az azzal összefüggő szervilizmus.”⁵⁷

Szentendre az államszocialista rendszer állandó versenyében, mely verseny a központi források újraelosztásáért zajlott, irigylésre méltó módon sikeresen vett részt. Simon János, a város aktuális párttitkára megfogalmazásából kiderült, hogy épp e sikeres versenyszereplés következtében Szentendréről sokfelé úgy vélték, hogy az valójában sokkal nagyobb város: „Szentendre nemcsak a megye kulturális életének egyik fontos központja, hanem országosan is ismert és tekintélyes város... Sokan egyenesen azt gondolják, hogy a város legalább olyan nagy, mint Győr, vagy Békéscsaba. Mire alapozódik ez a hírnév? A kérdésre nem nehéz válaszolni; a város fejlett művészeti élete játssza ebben a főszerepet. A felszólaló ezután példákkal illusztrálta, hogy ezt a fejlődést a megyei pártbizottság ösztönözte és segítette.” A Kovács Margit, Ferenczy, s a Czóbel múzeumok léte voltak a tényárnyaló adatok, amelyekkel Simon állítását alátámasztotta. Ezt követően arról számolt be büszkén, hogy „... az utóbbi esztendőben a jó megyei művelődéspolitikai hatásaként is közelebb kerültek egymáshoz a lakosság és a városban élő művészek.”⁵⁸ Mely kitételből nem az állítás igazságtartamát kell utólag aláhúzzuk vagy épp megkérdőjelezzük, hanem azt a lapszust, miszerint a helyi lakosság és a városban élő művészek – legalább is 1975-öt megelőzően – nem kerültek egymáshoz közel. Ez a közeledés persze, még a nyilvános sajtóforrások tanúsága szerint sem volt tökéletes. „A lakosság” mint olyan rendszeresen értetlenségének adott hangot, mondván a félig falusias jellegű kisvárosban miért (és miből) valósulnak meg *látványos*, a közellátást és a közműellátást látványosan nem javító beruházások. Erre újra és újra ki kellett térniük a helyi vezetőknek. Így tett – már-már rituális módon – a fentebb idézett városi párttitkár, Simon János is, amikor az 1975-ös városi pártértekezleten felvetett vitás kérdésekre igyekezett egy hónappal később nyilvánosan válaszolni: „a vita mindvégig Szentendre-ízű volt. Rendre olyan észrevételek hangzottak el, amelyek városunkon kívül nem is hangozhattak volna el.” Az újságírói kérdésre, miszerint „Szentendrén (...) a közvélemény egy része nincs tisztában azzal, hogy bizonyos, a várossal kapcsolatos fejlesztési célkitűzések valójában mit is jelentenek, így válaszolt: „... Már eddig is több beruházás éppen azért valósulhatott meg, mert a művelődési-művészeti centrum kialakítása érdekében központi keretből juttattak városunknak tekintélyes összegeket. Így lesz ez a jövőben is: vonatkozik ez a kereskedelem, a vendéglátás, a szállodák fejlesztésére egyaránt, de ide sorolhatjuk nem egy út korszerűsítését és az erőteljesebb közművesítést is. Mindez elengedhetetlen az idegenforgalom szempontjából, de hasznát látja Szentendre valamennyi polgára. (...) A közérdeklődés nálunk Szentendrén, érzésünk szerint a kelletténél jobban fordul az üdülőövezet felé. Találgatjuk, melyik víkendház munkásé, s melyek igazgatóké, főosztályvezetőké. (...) Akad az idetelepülők között élősdik is, megismertünk olyan cezaromániában szenvedő törpe-óriást, aki titkárnökjét, vagy gépkocsivezetőjét szalasztja különböző igényeivel a tanácsra...”⁵⁹

Szentendre aranykorára az aranykor végén többen nosztalgikusan emlékeztek vissza. Ebben az aranykorban a szocialistának nevezett központi újraelosztás és a „szabályozott” piaci folyamatok –

⁵⁷ Szalai Erzsébet: Az első válaszkísérlet. 74.

⁵⁸ Befejeződött a megyei pártértekezlet. PMH, 1975. március 4.

⁵⁹ Ami a tudósításból kimaradt. Az elmúlt négy esztendő bizonyítványa. Beszélgetés Simon Jánossal a városi pártbizottság első titkárával. Szentendre – PMH, 1975. március 8.

természetesen hol intézményesen, hol informális csatornákon keresztül – kölcsönösen erősítették egymást. Amikor az aranykor egyik pénzügyi kulcsfigurája, huszonöt év szentendrei szolgálatot követően visszavonult, kedélyes kabinetinterjúval búcsúzott a helyi lapban. Németh Ferenc így beszélt: „- Kilencszázötvenháromban kerültem Szentendrére, könyvelőnek. Ó, akkor más volt itt minden! Óriási kecskenyájak legelésztek a környéken, este túlkölt nekik a pásztor. De más állatokat is tartottak. (...) Volt egy időszak – a hetvenes évek második fele -, amikor bőviben voltunk a pénznek. Kellott valamire, ment a levél, jött a forint. Egymást követték a beruházások. (...) Honnan volt a pénz? Ki tudja... (...) de az nagyon jó, hogy sokan rám köszönnek az utcán. (...) Építkeztek, készen állta a ház, de se villany, se víz. Kopogtattak be hozzám, mikor lesz? Lett. kinek hamarabb, kinek később.”⁶⁰

Lakások és lakott üdülők építése Szentendrén

1919 előtt:	601
1920-1944:	402
1945 – 1959:	426
1960-1969:	1052
1970-1979:	2340
1980-1989:	2272
1990-2001:	1459
összesen:	8552

A szentendrei lakott ingatlanállomány túlnyomó része – 4612 darab, az összes 53,92%-a – az 1970 és 1989 közötti időszakban épült. Ha 1960-tól számítjuk, úgy ez a szám 5664, illetve 66,20%. 1960-ban a város népessége 10.466 fő volt, míg 1990-re ez majdnem megduplázódott, és 19.351 főre nőtt. A 2001-es népszámlálási adat szerint a szuburbanizációnak köszönhető növekedés változatlanok volt tekinthető, amikor a kimutatott állandó népessége a városnak 22.747 fő volt. A városi ingatlanokról 1977 és 1988 között rendelkezünk jelen pillanatban részletesebb adatokkal. Ezek szerint az 1977. december 31. állapot szerint a lakosság száma 17.356 fő volt, ami 1982 december 31.-i állapot szerint 19.520 főre növekedett. 1977-ben 6.306 lakóingatlan volt, ami 1982-re 7.703-ra növekedett. Az adott öt évben tehát az 1982-es 7.703 lakóingatlanból 1.397 épült fel.⁶¹ Az 1982. december 31-én lakható 7.703 ingatlanból 5.923 volt lakás, amiből 902 volt állami bérlakás. A hétvégi házak száma 1780 volt.

⁶⁰ -zsohár-: A fákat nagyon sajnálom. Szentendre és vidéke, 1990. február 1. 3.

⁶¹ Beszámoló Szentendre Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága tevékenységéről 1978-1983. 1-11. Pest Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény. Szentendre Városi Tanács 1978-1987. HNF, Szentendre Barátainak Köre. rendezetlen.

1988. január 1-ig, a lakások száma 683-mal, 6.606-ra nőtt (+683), amiből az állami bérlakások száma 989-t tett ki (+87), míg a hétvégi házak száma 2.210-ra nőtt (+430).⁶²

Miközben a budapesti agglomeráció többi, hasonló nagyságú települése fölé helyezték a várostervezők és megbízóik Szentendrét, valamint függetlenítették magukat a budapesti városfejlesztési koncepciótól (és magától Budapesttől is) a szentendrei városfejlesztést – különös tekintettel az üdülőövezetekre és az idegenforgalomra – következetesen Leányfalu és Tahi bevonásával tudták csak elképzelni, amit a koncepcióban következetesen végig is vittek, mondván: „Szentendre, Leányfalu és Tahi üdülőterületei gyakorlatilag összefüggő (...) sávot alkotnak a Duna jobb partján.”⁶³

A VÁTI tervezetét Szentendre város tanácsa 5/1982/III.30./Th. sz. határozatával elfogadta.⁶⁴ Az elfogadásra került anyagban 1982-ben már a város lakónépességét 17.998 főben jelölték. A tervhez kapcsolódó kisebb-nagyobb helyi rendeletek készítéséről szóló részletes hatósági vitán 1984. június 26-án egy fontos társadalmi lobbicsoport, Szentendre Barátainak Köre – valójában a helyi intézményesített fantomtömeg – képviselője, Dr. Berényi István is szót kapott. A városrendezési tervben is meghatározó szerepet játszó Berényi, a Baráti Kör nevében úgy nyilatkozott, hogy „a tervezést alapelvekben helyesen ítélik meg, hogy a település teherbíró képességéből kell kiindulni, ezért kerülni kell a munkaerőt vonzó fejlesztéseket. Ezért a terv a 'már meglévő, ill. elhatározott lakóterület, valamint üdülőterület befogadóképessége' alapján számított távlati lakó- és üdülőnépességre épül.” A hozzászóló felhívta a figyelmet arra, hogy a tervezet alapját képező népességszám-becslést, illetve az azt szolgáló – meglehetősen – rugalmas adminisztratív korlátokat sem lehet majd tartani a közeljövőben. Ezt a hetvenes években beköltöztek fiatal korával, az ebből a 90-es évek közepéi várható magasabb természetes szaporodással, illetve azzal támasztotta alá, hogy „a szuburbanizáció valójában csak ezután szélesedik a főváros térségében, ami szinten tartja, sőt növeli a bevándorlást, különösen Szentendre esetében. Ezt erősíti az, hogy kb. 2800 hétvégi ház 35-40%-a télen is lakható. Az 1980 után épültek fele alkalmas az állandó lakásra és annak a középgenerációnak a tulajdonában van, amely a 90-es években megy nyugdíjba, tehát belvárosi lakását feladhatja. Az üdültulajdonosok 86%-a ugyanis a VII. VIII. és I. kerület lakója, és állami bérlakásban él.” A betongyárat anakronizmusnak, a kocsigyárat pedig kitelepítendőnek nevezte a hozzászóló.⁶⁵ A Szentendrén a hetvenes évektől egyre erősebben érezhető „szabályozott” piaci viszonyok – és a „jelentős társadalmi erők” – épp az ipar területén írták felül a legradikálisabban a korábbi évtized várostervezési szemléletét. 1970-ben a városrendezési kánon még csak a belváros ipari létesítményeit, kisipari eredetű üzemeit kívánta kitelepíteni, illetve részben megszüntetni. Ugyanakkor a nyolcvanas évek elején már anakronizmusnak tűnő, a 11-es út bevezető szakaszától elkezdődő ipari övezet gyárüzemeit modernnek nevezték, és további iparfejlesztést, ipartelepítést

⁶² Beszámoló Szentendre Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága tevékenységéről (1983-1987) a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1988. március 30-i ülésére. 3. sz. melléklet. Pest Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény. Szentendre Tanács határozatai, intézkedései 1988. rendezetlen

⁶³ VÁTI – 1981. 1. rész 1. 5.

⁶⁴ FMA 2010 ...

⁶⁵ FMA 2010 ... vö. Berényi István: Adalékok általános rendezési tervek tudományos megalapozásának szociálgeográfiai szempontjaihoz Szentendrén. Városépítés, 1986. 3. 5-6. Berényi adatai szerint a nyolcvanas évek közepén a szentendrei nyaralótulajdonosok 85%-a alacsony bérű állami lakásokat birtokolt Budapesten, az államilag támogatott, olcsó városi infrastruktúrát véve igénybe.

tartottak lehetségesnek a HÉV-től (Közúzó utca mentén) a teherpályaudvar térségében. Ennek megfelelően kalkulálták a város foglalkoztatási struktúráját 2000-ig⁶⁶:

	Tényszám 1965	Becsült érték 1985	Becsült érték 2000
Összes dolgozó létszám	7000	9000	9900
Ebből iparban foglalkoztatva:	3600	4500	5000
Mezőgazdaságban foglalkoztatva:	700	600	500
Egyéb munkakörben foglalkoztatva:	2700	3900	4000
Budapestre ingázik:	2100	2700	3000

Egy évtized alatt Szentendre, a város külső képe, a szentendreiség fogalma a városfejlesztési kánonban is alapvetően átalakult. Az ipari jelleg visszaszorult, illetve maga az ún. ipari övezet leépítendőnek és/vagy kitelepítendőnek minősült. A „legyen a mi iparunk az idegenforgalom!” jelszó ennyiben valósággá vált.

Ha visszatekintünk „az ötvenes évek”-et követő időszak hivatalos városképére – ami legjobban a Pest megyei Hírlap lapjairól rekonstruálható – azt láthatjuk, hogy Szentendre ipari jellege már jóval korábban, mint a hetvenes évektől, kezdett másod-, harmadlagos jelentőséggel bírni. A korszak sajtója elsősorban az önmagát a „történelmi”, majd később a gazdasági „szükségszerűségek” szűkös kategóriái között meghatározó állampárt folyamatosan változó általános vonalainak volt a leképezése, illusztrálása. 1956-ot követően, de főként a hatvanas évek eleje óta az állampárt sajtója, így az egyetlen számottevő helyi – megyei – lap is feladta a társadalom átalakításának „forradalmi” propagálását, és egyre inkább a „szabályozott” piaci viszonyokat és folyamatokat igyekezett pártosan eladni olvasóinak és megrendelőinek egyaránt. A megyei pártbizottság által felügyelt napilap – a hosszú Kádár-kor egyéb lapjaihoz hasonló módon – *inkább* volt a különböző, területi, ágazati, szakmai és/vagy hatalmi lobbicsoportok üzenő lapja, mintsem egy diktatúra egyhangú szócsöve. Ennyiben a Szentendrével az 1960-as évek eleje óta kiemelten foglalkozó *Pest megyei Hírlap is* sokszínű,

⁶⁶ VÁTI – 1970. 24. A szentendrei iparban foglalkoztatott szentendreiiek számának növekedésével ugyanakkor nem számolt a becslés, a helyi ipari munkahelyek számát 35 éven keresztül 3280 főn tartották volna, a különbséget pedig Budapestre ingáztatni tervezték. A szentendrei ún. külső – azaz az 1984-ben jórészt már anakronisztikusnak tartott iparterületen a termelői munkahelyek számát 1985-re 1620, 2000-re 2030 főre becsülték. Uo.

sokhangú sajtóterméke volt egy nem plurális politikai rendszernek. Az ötvenes évekhez képest tagadhatatlan sokszínűsége a lapnak ebben az esetben a lobbicsoportok - legyenek azok területiek avagy épp ágazatiak – ugyanazon, hiányos de centralizáltan újraosztott forrásokért folyó versenyének volt végső soron a leképezése.⁶⁷ Az esetek többségében, persze, nem intencionálisan. Kornai Jánosnak, a szocialistának nevezett rendszer kritikai politikai gazdaságtanáról szóló művében is felbukkan a rendszer immanens belső konfliktusairól szóló fejezetben az ún. sajtó mint a bevett lobbitevékenység egyik műfaja. Kornai szerint az államszocializmus leginkább represszív időszaka elmúltával ezek a konfliktusok természetesen – különböző formákban – felszínre törnek. Egyrészt pártfrakciók képében, de létezett intézményes lobbizás is az államszocializmusban. Ezek tétje lehetett az erőforrások elosztása vagy épp a személyi kérdések. Volt mezőgazdasági, bányász- vagy épp kulturális lobbicsoport, ahogy területi lobbicsoport is. Az lobbizás eszközei közt az újságcikkek íratása is szerepelt.⁶⁸ A „klasszikus”, a reformok előtti szocialista rendszer hatalmi struktúrái sem voltak tökéletesen monolitikusak, hanem, ha csak igen halványan is, de átszöttek azt a (politikai) pluralizmus elemei. Ezek az elemek aztán a reformok beindítását követően egyre erősebbekké váltak. Kornai első helyen említette az ún. ágazati lobbicsoportot, közvetlenül a területi lobbicsoport előtt.⁶⁹ Ezek a különböző lobbicsoportok jelentek meg – hol szofisztikáltan kódolva, hol közérthetőbben – a párt központi és központilag irányított és felügyelt helyi lapjaiban. A megyei lap is ebben a fenti értelemben egyre kevésbé lehetett szimpla, és utólag szimplifikálható szócső. A sajátos reformszocialista pluralizmus (értsd: az egymással versengő vertikális és horizontális lobbicsoportok sajátos érdekérvényesítésének, reprezentációs igényének) elemei egyre jobban kitapinthatóvá váltak az újságcikkekben. Sajátos, fordított piramisra emlékeztető piaci szempontok is megjelentek a sajtóban, függetlenül az egyes szerzők, szerkesztők világnézetétől, politikai meggyőződésétől.

Ám a lényeg az egyes szerzők, szerkesztők intenciójától függetlenül mégis csak ez volt.⁷⁰ A pluralitás persze nem volt azonos a szabadsággal, adott esetben az ún. sajtószabadsággal. Több, hol koalícióban, hol egymással vetélkedő ágazati, területi és/vagy helyi lobbicsoport sokszínűsége adta azt a sajátos pluralitást, ami kihordta a ma is sok tekintetben amorf szentendreiiséget a hatvanas évektől a nyolcvanas évekig. Ennek során az ún. szentendreiiség sok tekintetben *letisztult*, amennyiben először a hagyományos kisvárosi intenzív mezőgazdaság, majd fokozatosan a (nagy-) ipar kihullott belőle. Az 1956-ot követő időszakban egyre hangsúlyosabbá vált a hivatalos diskurzusokban Szentendrével kapcsolatban a múzeumváros, a művészváros kitétel. A vágyott idegenforgalommal együtt ezek voltak azok a hívószavak, amelyek mentén az egykori városvezetés sikeresen tudott részt venni abban az államszocializmusra jellemző lobbicsoport harcban, amely a központi források újrafelosztásáért zajlott, különösen a Kádár-korszakban. A hatvanas évek végétől kezdődően a mindenkori városvezetés roppant büszke volt a fent említett lobbicsoport harcokban elért sikereire. Ezek a sikerek egyszerre használták referenciaként, hivatkozásként (vö. „fantomtömegek”) a szentendreiiséget, és formálták is azt.

⁶⁷ Nem véletlen, hogy az 1820-as évek Varsójában játszódó kulcsregénye a korszaknak épp ezt a korlátozott „sokszínű” sajtót (is) mutatta be, nyilvánvaló korabeli és magyarországi áthallásokkal. Spiró György: Ikszek. Bp., Szépirodalmi, 1981.

⁶⁸ Kornai János: A szocialista rendszer kritikai politikai gazdaságtana. (angolul 1992). HVG, Budapest, 1993. 75-77. vö. Hankiss Elemér: Második társadalom. Valóság, 1984. 11. 2-16.

⁶⁹ Kornai: i.m. 440-445.;

⁷⁰ vö. Bíró Lajos: A sajtó lélektanához. XX. Század, 1908....

Ez a korszakunkban formálódó új szentendriség újfajta patriotizmust is teremtett, olyat, amelyikre különösen igaz a Pest megyei Pártbizottság első titkárának, Cservenka Ferencnének – igaz más kontextusban – az országgyűlésben elmondott büszke jelentése, mely szerint „a helyi patriotizmus anyagi erővé vált.”⁷¹

Az 1980-as terv hatósági vitáján más hozzászólásokból is kitűnt, 1984-re már az 1981-es tervet is sok területen túlhaladta az élet, pontosabban a „szabályozott” piaci folyamatok. Az 1980-ban az Urbanisztikai Társaság Hild díjával kitüntetett Szentendre várostervezői az építész-szakmai nyilvánosságban már az utolsó nagy városrendezési terv kapcsán a „visszafogott elhatározások tervi kereteiről”, és a terület teherbíró képességéről beszéltek elsősorban.⁷² A szentendrei várostervezés egyre inkább nyilvánvaló módon a „szabályozott” piaci folyamatok által generált, leginkább csak spontán és szabályozatlan folyamatok utólagos legalizálását jelentette a korszakban, némi táj- és városképi utóvédharcgal.

Hétköznapi gondok, hétköznapi ellenségek

A nagyszabású várostervezést a nyolcvanas évek közepére a Szentendrére is begyűrűző „népgazdasági” realitások is megnehezítették. Mi több, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy már nem csak az elhatározásokból kell visszavennie a városvezetésnek. „A népgazdasági szinten jelentkező problémák a város gazdálkodásában is meghatározó szerepet játszanak”, jelentette ki az 1988-as városi pénzügyi és gazdálkodási tervet taglaló előterjesztés bevezetője.⁷³ Az aranykornak lassan búcsút mondó városvezetés és városi elit, mi mást is tehetett, igyekezett külső okokkal racionalizálni „a részleges elvonásokat”, és az ezeket ellensúlyozni hivatott takarékosági intézkedéseket.⁷⁴ A hivatalos „néphatalmi szervek” közül a kényszerűen legérzékenyebb városi Hazafias Népfront Végrehajtó Bizottsága már a VII. ötéves tervre előre tekintve megnevezte a városba is begyűrűző gondok legfőbb forrását. Tette úgy, hogy a VI. ötéves tervet, és főleg annak szentendrei teljesítését és túlteljesítését minden kétségen felül sikeresztorinak tartotta az irat szerzője, ám a tervhatárt is jelentő nyolcvanas évek közepére már komoly feszültségeket érzékelt: „Azok a meglévő feszültségek azonban, amelyeket úton-útfélen észlelünk – a legkülönbözőbb alapellátásokban, szolgáltatásokban – menetekben újratermelődtek. Döntően a betelepülők, s a méreteiben nem is olyan régen elképzelhetetlen idegenforgalom következtében.”⁷⁵ A betelepülők és a turisták váltak, ha nem is hirtelen, de meglepő gyorsasággal és – a hivatalos kritikusok részéről néha megmosolyogtató – „bátorsággal” a városban régóta érzékelhető feszültségek okozóivá. Ehhez aztán – eseti ügyek okán, mint pl. a Teátrum, a megyei fenntartású városi múzeumok, a Pest Megyei Könyvtár és Kultúrház – mind a formális és informális nyilvánosságban is – hozzátették a nyolcvanas évek végén „a megyét”

⁷¹ A helyi patriotizmus anyagi erővé vált. Cservenka Ferencnének, a Pest megyei pártbizottság első titkárának felszólalása a kormány elnökének beszámolója feletti vitában. Országgyűlési felszólalás PMH, 1973. március 23.

⁷² K. Ráduly Piroška: A szentendrei belváros alakulása az elmúlt 15 évben. Városépítés, 1986. 3. 7-10.; Szabó Leventéné: Szentendre város fejlődése és az elkészült városrendezési tervek összefüggése. Uo. 3-4.

⁷³ Szentendre VTVB-től előterjesztés az 1988. évi pénzügyi és gazdálkodási terv megtárgyalására. Az 1988. január 26-i tanácsülésre. 1. Szentendre Városi Tanács 1988. évi... rendezetlen.

⁷⁴ Előterjesztés az 1987. évi zárszámadás jóváhagyására. 1. PMK Helytörténeti Gyűjtemény. Szentendre VTVB 1988. évi... rendezetlen.

⁷⁵ A Hazafias Népfront Szentendre Városi Bizottságának beszámolója az 1980-1985 között végzett tevékenységéről.

is, „pedig a megye így is kiemelten kezelte Szentendrét a válságos években.”⁷⁶ A városvezetés érzékelte az aranykor végével együtt járó feszültségeket. Azokat, illetve a mögöttük meghúzódó problémákat igyekeztek maguktól eltávolítani. Erre jó okuk volt, mert egyszer csak a rutinos Kádár-kori városmenedzselésben fennakadások mutatkoztak. A rituális tanácsi és népfront fórumokon is egyre jobban lehetett érzékelni a fennakadásokat, hogy a várostervezéssel és a városvezetéssel szemben az adott formában meglepően éles és rendszeres kritikák fogalmazódtak meg: „A helyi fórumokon az tapasztalható, hogy a nehezedő körülmények miatt a lakosság problémaérzékenyebbé, kritikusabbá vált, növekedtek az elvárások...” Ugyanakkor, ahogy a tanácsi munkáról szóló beszámoló utalt rá, a tanácstagi beszámolók látogatottsága erősen csökkent.⁷⁷ A városvezetés ezt a letagadhatatlan elidegenedéssel együtt járó megnövekedett elégedetlenséget a Hazafias Népfronttal kívánta orvosoltatni. Ha lassan is, de a Népfront igyekezett megfelelni az elvárásoknak, mi több: az elégedetlenkedők élére kívánt állni, persze csak a rendszerváltást közvetlenül megelőző hónapokban. Nem az újsütetű *népfrontos* bátorság megítélése és felidézése az izgalmas feladat a mából, hanem annak rekonstruálása, hogy a HNF helyi vezetése miben és kiben látta a rendszerváltás előtt a város egyre letagadhatatlanabb gondjait, gondjainak forrását és okát. 1989 koratavaszán például a helyi népfront-tikár számára döbbenetes értesülés lehetett, (legalább is az általa írt cikk tanúsága szerint) a városi tanács vb. ülésén megtudott új információ, miszerint a beépíthető városi telkek száma a minimálisra csökkent, mert eladták a városi földeket. „Jutott a hatvanas években az értékes telkekből fűnek-fának, sógornak-komának. Csak éppen azoknak nem, akik idevalósiak...” Nem az volt a baja az újsütetű belső ellenzékinek, hogy – úgymond – eladták a város maradék vagyonát, hanem az, hogy kiknek. A várost bekerítették mintegy az Óbuda Tsz, a honvédség és a víkendesek. „Kírhathatjuk hát a város jelképes kapujára: Csak pénzeseknek!” Úgy érezte a HNF városi vezetője, hogy új *népfrontot* kell nyisson, ahol a front egyik (jó) oldalán állnak a „régiszentendreiek”, míg a másik (rossz) oldalon a betelepülők, akik – végső soron, a teátrummal és a turistákkal együtt – minden szentendrei bajok okozói. A reformkommunista népfrontos érvelés, illetve az ellenségkép-képzés más, főleg szélsőségesen *népi* politikai irányultságú korabeli szövegekből vette mondandója velejét, miszerint „szentendreinek lenni nem hogy erény, de kifejezetten hátrány, sőt sokszor bűn is volt ebben a városban. Idegenek, idegenszívűként gazdálkodtak, garázdálkodtak a város vagyonával...” Már-már a korszakban újra felfedezett Németh László-i *kisebbségben* érezte magát és az „őslakosokat” a népfront-nyitó reformkommunista helyi érdekű politikus. „A mi meggyőződésünk, hogy a leghátrányosabb réteg a városban éppen az őslakosság, a régi szentendreiek...” Külön fájlalta idézett szerzőnk, hogy bátornak tűnő, Teátrum-ellenes (utó-) akciójuk kezdeményezése miatt *Ugocsa non coronat*-ot kapott, amikor kiutasították a Fő térről a nézőteret.⁷⁸ Régi, több évszázados szokás szerint

⁷⁶ Annak ellenére vált „a megye” a város feszültségeinek forrásává a nyolcvanas évek legvégén, hogy még a rendszer fel- és beismert gazdasági válságának éveiben is „a megye így is kiemelten kezelte Szentendrét”. Ennek során pl. 1989-re a fejkvótát 8, a működési kiadásokat pedig 56 millió forinttal felemelte a Pest megyei Tanács. Szentendre VTVB. Az 1989. évi pénzügyi terv koncepciója. PMK Helytörténeti Gyűjtemény. Szentendre Városi Tanács 1988. évi.... rendezetlen.

⁷⁷ Beszámoló a tanácstestület működéséről, a tanácstagok tevékenységéről. Szentendre, 1988. június 15. 3-5. PMK Helytörténeti Gyűjtemény. Szentendre Városi Tanács 1988. évi.... rendezetlen.

⁷⁸ Benkovits György: Csak pénzeseknek? Szentendre és vidéke, 1989. április 1.; Ezt tagadja és cáfolja Marosvölgyi Lajos: Kihasználhatóság. Szentendre és vidéke 1989. június 16. Csak az üdülőtelkek esetében

a baj mindig kívülről jön, a bajt – a bajt okozó *idegen testet* – feltárni és elhárítani csak annak megnevezése útján lehetett. A baj, a letagadhatatlan feszültségek forrása ismét „a rendszeren” kívülre helyeztetett. A város betegségét – a fenti logika értelmében – kvázi diagnosztizálták, a baj okozóit megnevezték. Az önjelölt városgyógyászok egészséges, egészségesen fejlődő várost akartak az úgymond a központi (recte: a mindenkori várostól mindenkor idegen) akarat által erőltetett „megyei kulturális központ”, idegenforgalmi centrum”, „a művészet megyei bázisa” helyett.⁷⁹ A ma már megmosolyogtató, korabeli felbuzdult bátorság ezen megjelenése persze *valóságos*, évtizedekig elrejtett helyi társadalmi konfliktusokról is szóltak, amelyek a rendszerváltással és a rendszerváltástól önmagukban nem oldódtak meg. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy különleges bátorságra nem volt szükség ahhoz 1989-ben, hogy az aktuális rendszer- és városmenedzselési válságot tradicionális módon az *efemer* idegenekre (turistákra, megyére, minisztériumokra stb.) és/vagy a beköltözőkre utalják a szentendrei HNF irodájában. A nyolcvanas évek végére az aranykorban automatikusnak tűnő „idegen” pénzforrások elapadtak, a városkép is romlásnak indult, miközben magától a Marosvölgyi utódaiként tevékenykedő dr. Szini István tanácselnöktől tudhatták a városlakók, hogy mindezek mellett rosszak a helyi utak, az iskolákban „tömegnyomor” a jellemző, és általában a városi intézmények leromló állapotot mutatnak. A tanácselnök 1988 márciusában úgy fogalmazott, hogy „a városból sokan meggazdagodtak, miközben Szentendre egyre szegényebb lett.”⁸⁰ Az addig a városnak kifejezetten kedvező népgazdasági rendszer, a szocialistának nevezett állami újrafelosztás egyszerre előnytelen színben tűnt fel Szentendrén. A *külső* gazdasági válság, valamint az egyre idegenebb – a fejkvóta alapon újrafelosztó - állam lett a városvezetés szemében Szentendre váratlanul előtűró bajainak okozója. Ugyanaz a rendszer és ugyanaz az állam, amelyik az évtized elején együtt ünnepelte Szentendrét és önmagát a Hild-díj ürügyén (is).

A reformszocialista korszak, és az „aranykor” végén állást foglaló és kereső szentendrei bátorság másik – átmeneti – főcsapása a káderdűlők kérdése volt. A helyi nyilvánosság máig ható büszkesége a – bukófélben lévő – pártfőtitkár telekügyének megszélesítése volt.⁸¹ Ekkoriban a káderdűlők kérdését a belvárosból és a lakótelepekről – nagyon rövid ideig – úgy tűnt, visszamenőleg fel lehet vetni. Szentendre (egyik) Rózsadombja kapcsán egy bátor újságíró az 1968 és 1972 között lezajlott „spontán” folyamatokat piszkálta, amelyek során „a kor sajátos morálja szerint értelmezett, megyei és városi közreműködéssel lebonyolított telekosztás” történt a város határában. Általánosságban azt kérdezte, hogy a miként is lett az eredetileg a hivatalos doktrína szerint a kispénzű pesti munkásoknak szánt üdülőövezet megszállva befolyásos, pozícionált vagy jobb kapcsolatokkal rendelkező „jobb emberek” által, akik „fillérékért jutottak csillagászati értékű telkekhez”. A bátor cikkíró szerint a „kótyavetye” lelassult a hetvenes évek közepére, de a gyakorlat nem állt le teljesen. Jassó Mihály új budapesti reformkommunista első titkár is azonnal beadott egy telekigényt, amit aztán – a Grósz-botrány hatására – visszavont.⁸² Az egykori nekibátorodásban készült cikkekből – bár folytatásos sorozatot ígértek a szerkesztők a témában – semmi konkrétum nem derült ki. Amiből

lehet folyamatos kiárusításról beszélni, amúgy a városi lakótelekeket gyarapították. Burjánzik a rákos daganat: a bizalmatlanság és a gyanakvás...

⁷⁹ Kovács Erzsébet: Lebillenünk a térképről. Interjú Benkovics Györggyel.

⁸⁰ Önállóság, pénz nélkül. Lakatos Pál interjúja dr. Szini Istvánnal. Szentendre és vidéke, 1988. március 2-3.

⁸¹ Az igénylő: Grósz Károly pártalkalmazott. Szentendre és vidéke, 1989. június 1.

⁸² Kertész Péter: Parttalan parcellázás - Rózsadombról Boldogtanyára. Szentendre és vidéke, 1989. július 1.

utólag is tudhatjuk?: a „felszabaduló” sajtó már születése pillanatában is roppant (helyi-) piacérzékeny volt Szentendrén, a rendszerváltás „elhúzódó hajnalán”. Ami *kiderülhetett* a meg- és felszabaduló helyi sajtóból, az nem volt más, mint a bukófélben lévő rendszer hazugsága, ahol az adott kérdésben az volt az ideológia – a Dunakanyar ellátásának javítása mellett – hogy kispénzű pesti munkások jussanak hétvégi zártkertekhez, ám valójában az eredeti földtulajdonok kisajátítása, majd újraelosztása nem termelési célokra történt, és nem a kispénzű pesti munkások voltak a vevők.⁸³

És hát persze a nyolcvanas évek végének idegenszívűek, betelepülők vs. bennszülött ősszentendreiek konfliktus sem volt újkeletű. Az 1920-as években befolyásos Nagyközségi Párt egész tevékenysége, a betelepülők gyerekeként Szentendrén felnőtt (azaz: „ős-szentendrei”) Dezsőfi Ferenc polgármesteri jelölése a harmincas években mind-mind ennek bennszülöttek vs. betelepülők ál-konfliktusnak lehetnek az előképei. De az utólag tüke szentendreinek tűnő, a szentendreiséget máig ható érvénnyel hatóan alakító Antolik Arnold – a szentendrei helyi szentek galériájának állandó és kiemelt szereplője -, aki azt firtatta, hogy mi volt és mi lehet(-ne) Szentendre, szintén betelepülő volt. Ahogy minden a „szerb uralmat” követő polgármester, képviselő.

Unter uns: SZÖVEGBEN TOVÁBBÁ valahol: KÉPVISELŐK, főleg Rózsa és a lobbizás... Kik és mit képviselnek a pártértekezleteken, a parlamentben? Kik a „képviselők” És másutt, pl. Vác, Gödöllő stb.?

Szentendre a kirakatban

Az anyagi erővé vált „helyi patriotizmus” is országos politikai közüggé vált. Szentendre a hetvenes évektől a rendszer kirakatvárosává lett. Főleg a nyugati diplomaták, politikusok számára kiejánlott kirakata lett Szentendre Kádár János Magyarországnak. A köztudat az ENSZ főtitkár Kurt Waldheim szentendrei protokoll látogatásához köti az 1990-es évek közepéig-végéig élő gyakorlatát a magyar külpolitikának, amelynek keretében *rendszeresen* Szentendrére küldték az illusztris – elsősorban nyugati – politikai vendégeit az ország vezetésének. Valójában Tito felesége, Jovanka Broz volt az első „illusztris” protokoll vendége Szentendrének 1967-ben, amikor is – míg férje Kádár Jánossal tárgyalt Budapesten – Kádár Jánosné társaságában kereste fel a várost.⁸⁴ A jugoszláv *first lady* szentendrei látogatása olyan gyakorlatnak vette a kezdetét, amely végigkísérte a Kádár korszak Szentendréjének történetét, sőt: azt jócskán túl is élte, - adataink szerint a kilencvenes évek végéig tartott ez a bensőséges viszony Szentendre irányában az aktuális külügyi protokollban. Hét évvel az úttörő jellegű látogatást követően már arról számolt be – a helyi lapnak – a Külügyminisztérium, hogy csak 1974-ben 88 idegen nyelvű tárlatvezetést szerveztek a minisztérium megkeresésére Szentendrén. Igaz, a várostól mint az ország kirakatától és a múzeumoktól elragadtatott protokoll vendégek kritikai észrevételeket is tettek, mondván „... többen hiányolják a néprajzi, a várostörténeti és a művésztelep

⁸³ Havass Imre: Kispénzű pesti munkásoknak - Zártkertkörkép. Szentendre és vidéke, 1989. június 1. P.P.: Régi vágyam teljesült. Jovanka Broz látogatása Szentendrén. PMH, 1967. február 5.

alkotásait bemutató állandó kiállításokat.”⁸⁵ És nem kizárólag a rendszer kirakat- és múzeumvárosának diplomatikusan fogalmazó hivatalos külföldi vendégei vetették fel a várostörténet hiányát a város hivatalos látnivalóival kapcsolatban. A Hazafias Népfront városi szervezete mint a honismereti mozgalom hivatalos gazdája, hasonló módon panaszkolt *fel* a várostörténeti múzeum hiányát. A kirakat- és múzeumváros lakói – pontosabban az ő nevükben beszélő HNF – úgy ítélték meg 1981-ben, hogy a szentendreiek nem ismerik, mert nem is ismerhetik a közgyűjtemények helytörténeti anyagát.⁸⁶ Nem először, és nem is utoljára állt ki a HNF városi szervezete a helytörténet, a várostörténet megjelenítése, bemutatása mellett. Ám a helytörténet, a hely *lehetséges* történetének bemutatása nem csak *lehetséges* tartalmát illetően volt problematikus, de önmagában is problémát jelentett a helytörténeti múzeum mint kiállítóhely gondolata. Amikor a spontán rendszerváltó 1989-es hónapokban – utólag megtorpedózott – döntés született arról, hogy a szentendrei Fő téren álló Kereskedőházban épüljön fel a helytörténeti kiállítás, a városi művészlobbi lenyűgöző energiával vetette magát harcba az ügy *ellen*. Ebben a sikeres harcban időnként ma már megmosolyogtató csúsztatások is előkerültek az erősebb fél érvei között. Ezek közül kiemelkedik az alábbi: „Eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy a Hortobágyon a pásztorkodás történetét bemutató kiállítás helyére a vaskohászat múzeumát telepítse.” A szentendrei hivatásos és hivatalos művészek szerint a város történetét bemutató kiállítás a város központjában épp annyira volt (nem) helyénvaló, mint vaskohászati múzeum felállítása a Hortobágyon. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége Pest megyei területi szervezetének vezetősége *Döntés a szakma háta mögött* című erőteljes tiltakozását erősítette tovább a város klasszikus festője, Deim Pál is személyes soraival „A szentendrei művészet megalázása” címmel. A Fő téri Kereskedőházból Deim az utolsó kereskedelmi egységet, a könyvesboltot is kitelepíttette volna a szentendrei művészek képtárának céljából. Ez utóbbi, végül meg nem valósult gesztus az erős képzőművészek szerint teljesen összhangban állt azzal az axiomatikus kijelentésükkel, miszerint „Barcsay, Czóbel, Vajda, Korniss, Bálint Endre városa elképzelhetetlen kortárs kiállítóterem nélkül. Ez a döntés Szentendre hatvanéves művészeti múltjának megkérdőjelezését jelentené, holott a várost művészete tette ismertté.”⁸⁷ Nem mellékesen, már 1992-ben azt javasolta a helyi nyilvánosságban Deim Pál, hogy a Kovács Margit Múzeumot is szüntessék meg Szentendrén, mondván: „Nem kell ide Kovács Margit Múzeum! Ezzel a csecsebecsével agyonvágják a szentendrei művészetet a közvélemény előtt, ami azért mégiscsak egy európai dolog...”⁸⁸

A szentendrei művészet és a *szentendreiség* – a szentendrei művészek erős lobbitevékenységének is köszönhető módon – újabb évtizedekre maradt *lehetséges* történeti, helytörténeti kontextus nélkül. Ám sokáig nem csak a szentendrei művészek tettek azért, hogy a város híres legyen. Ehhez az 1989-ben már nyilvánosan is hangoztathatott öntudathoz azok tevékenysége is kellett, akik a rendszer, az ország kirakataként használták Szentendrét, és időnként bizony némely művészek életművét is, akár magas rangú külföldi politikusok, diplomaták számára.

⁸⁵ A város és a megyei múzeumok hosszú távú programja. Szentendre – PMH, 1974. november 30.

⁸⁶ Művelődés. A Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár tájékoztató és módszertani kiadványa. 7. Pest megyei honismereti közlemények. Szentendre, 1981. 68-71. vö. (M.Gy. Máté György): Program lokálpatriótáknak. Megújodik a honismereti mozgalom. Szentendre - PMH, 1979. december 29. XXIII. 303. A cikk lokálpatrióta szerzője arról tudósított, hogy a HNF koordinálásával és a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága segítségével városi helytörténeti múzeumot szerveztek. A szervezés néhány évtizedig elhúzódott...

⁸⁷ Kié a kereskedőház? Szentendre és vidéke, 1989. március 1.

⁸⁸ Tarr Erika: A suszter maradjon a kaptafánál. Szentendre és vidéke, 1992. július 15. vö. Szánthó Imre: Kedves Tarr Erika! Szentendre és vidéke, 1992. augusztus 1.

De nem kizárólag politikusoknak, diplomatáknak szolgált kellemes időtöltésül a szentendrei protokoll kirándulás. Az 1971-es országgyűlési szavazás alkalmából – szervezett módon – Szentendrét is felkeresték külföldi újságírók. Nem Szentendre volt az egyetlen települése a megyének, ahonnan lírai életképeket közölt a szavazás alkalmából a megyei lap, ám csak innen tudósítottak külföldi, és főleg nyugati „megfigyelőkről”. Míg a megye más településeiről a hagyományos képeket és szövegeket adta a megyei lap, olyanokat, amelyek a legidősebb és/vagy a legfiatalabb választóról, katonákról, munkásokról vagy épp a velük szövetséges parasztokról szóltak, Szentendrén az keltette fel a megyei lap figyelmét, hogy külföldi tudósítók népes delegációja milyen kiválóan is érezte magát a városban.⁸⁹ „Vasárnap délelőtt 11 órakor nagy Ikarus autóbusz kanyarodott a Szentendrei Városi Tanács épülete elé: megérkezett a választást figyelő, a szavazásról tudósító külföldi újságírók népes delegációja. A tanács dísztermében 60, Budapestre akkreditált, illetve az eseményre érkező tudósító hallgatta meg dr. Bertalan Ferencnek, a városi tanács vb-titkárának rövid előadását választási rendszerünkről, s a Duna-parti település fejlődéséről. Majd az újságírók kéréseire válaszolt az előadó.” A Pest megyei Hírlap cikke idézte Gene Krammert, az Associated Press tudósítóját, akit az is érdekelt, hogy érik-e retorziók a nem választókat. A megyei lap riportereinek a tapasztalatoktól meggyőződött amerikai zszurnaliszta így nyilatkozott: „Elsősorban a jó közérzetről írok...”

Szentendrén a jó közérzet mellett elsősorban a Kovács Margit Múzeum volt az az élmény és látvány, amit a magyar külügyminisztérium protokoll osztálya rendszeresen „a hazánkba érkező neves vendégeknek” nyújtott.⁹⁰ Kurt Waldheimtől Margaret Thatcheren át Raissza Gorbacsováig, sőt még tovább tartana azon illusztris protokollvendégek névsora, akiket protokolláris és országpropaganda céllal a külügyminisztérium Szentendrére mint az ország és a rendszer kirakatába irányított.⁹¹

Királyok, uralkodók sora tett látogatást Szentendrén Mohamed Reza Pahlavi iráni sahtól (1978. május 21.) kezdve, a kuvaiti emíren (1981. szeptember 15.) és János Károly spanyol királyon (1987. július 7.) át a japán trónörökös párig (1994. november 27.) bezárólag. Ám a kimutatások szerint a rendszerváltást követő években egyre csökkenő mértékben használta a hivatalos magyar külpolitika sajátos propagandacélokra Szentendrét, és a szentendrei múzeumokat.⁹² Ez a gyakorlat a múlté ma már, ami azt jelzi, hogy Szentendre kirakatszerepe fokozatosan megszűnt az 1990-es évek közepére, végére.

⁸⁹ Választott az ország – választott a megye. Szentendrét is felkeresték a külföldi újságírók. PMH, 1971. április 27.

⁹⁰ vö. Sín Edit: Egy évszázad krónikája. 263.

⁹¹ Csak jelzésként néhány a vendégek közül: 1975: Erich Bielka osztrák külügyminiszter, Ahti Karjalainen finn külügyminiszter, Kazimierz Olszewski lengyel külügyminiszter, 1976: Max van der Stoel holland külügyminiszter, Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter, U-Hla-Phone burmai külügyminiszter, 1977: Rudolf Kirschlager osztrák elnök, Antonio Dos Santos Ramillo Eanes portugál elnök, 1981: Kyprianu ciprusi elnök, 1983: U-San-Yu burmai elnök, 1986: Albert belga trónörökös, 1986: Supha Nowong laoszi elnök, 1987: II. Margit dán királynő, 1991: Chaim Herzog izraeli elnök. De járt Szentendrén Franz Josef Strauss, Stipe Suvar, Willy Brandt, Vlagyimir Krjucskov, Markus Wolf Pérez de Cuellar, W.G. Hayden ausztrál külügyminiszter, Jacques de Grooth a Világbank ügyvezető igazgatója, Willoch norvég miniszterelnök, Melina Mercuri, Pierre Mauroy stb.

⁹² A Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága alá tartozó szentendrei múzeumok magas rangú külföldi látogatóinak, nemzetközi kongresszusok és konferenciák résztvevőinek, delegációk tagjainak kivonatos felsorolása. 1995. FM Adattár...

A Kovács Margit Múzeum megnyitását követően meglepő gyorsasággal Magyarország egyik leglátogatottabb múzeuma lett. Volt olyan időszak, amikor rendszeresen vezette a látogatottsági statisztikákat, megelőzve a Nemzeti Múzeumot és a Nemzeti Galériát is.⁹³ Kovács Margit kerámiai konkrét tömegigényeket elégítettek ki, ami a megújított múzeum látogatói statisztikáiból is kitűnik. A szóban forgó 1979-es esztendő kilenc hónapjáról áll rendelkezésre részletes adat havi bontásban, amiből kiderül, hogy a kimagasló látogatottságot elsősorban nem a szervezett iskolai csoportok adták, hanem az egyéni, családi kiállítás látogatók.

1979. a szentendrei, a PMMI kezelésében lévő múzeumok, illetve a Kovács Margit Múzeum látogatottsága⁹⁴:

január	19.222	február	36.953	március	58.254	április	103.115	május	123.013	június	151.302
	9.818		18.305		30.639		67.350		81.231		97.175
július	177.456	augusztus	204.517	szeptember	65.811	október	68.263				
	101.498		124.164		9.151		25.999				

1978 és 1983 között, majd tovább is az ország leglátogatottabb múzeuma maradt a Kovács Margit Múzeum. A rendszerváltás előtti években a Kovács Margit Múzeum látogatottsága nem hogy csökkent volna, de évi 800.000-es átlagával változatlanul minden statisztikát vezetett.⁹⁵ Különleges, a korszakra jellemző jelenség volt Kovács Margit és a múzeuma ilyen népszerűsége.

1979. október 24-én adták át a kibővített Kovács Margit Múzeumot, és a megnyitó ünnepély egyfajta politikai demonstrációja is volt a rendszer kultúrpolitikájának. A korszak és a rendszer vezető hivatalos publicistája, Boldizsár Iván – a félévszázados barátságukra hivatkozva – folyamatosan Margitkázta Kovács Margitot. A barátot, és a közérthetőséget, Kovács Margit művészetének közérthetőségét ünnepelte beszédében Boldizsár: „Mindenkihez először a saját nyelvén beszél. A közérthetőség nemes értelme ebben a gyűjteményben átélhető, szinte kitapintható. Még nekünk, akik kortársai és barátai vagyunk is, nehéz elhinni, hogy például *júniusban százötvenhatezer látogatója volt a gyűjtemények, vagyis napi hatezer*. Maga a szám is kultúrpolitikai jelentőségű, de a Kovács Margit-gyűjtemény érdeme és kibővítésének indítéka nem mennyiségi, hanem emelkedett, szinte izgalmas értelemben minőségi...” A közérthetőséget és a jó közérzetet kiemelkedő (kultúr-) politikai érdekek tekintő kultúrpolitika legfőbb, mind belföldi, mind külföldi használatra szánt látványossága a Kovács Margit Múzeum megkerülhetetlen lett Szentendrén. Olyannyira, hogy egy kerek évfordulás felszabadulási emlékcikk a város harmincöt éves, a szovjet csapatok bevonulásával megkezdődött fejlődésének kiemelkedő, és aktuálisan betetőző szimbolikus aktusának épp a Kovács Margit Múzeum létrehozását, létét tartotta: „Minden ember, minden nemzet leghőbb vágya: a

⁹³ „Az Urbanisztikai világnapon a Kovács Margit Múzeumról: '...legmeghökkenőbb talán az a tény, hogy múzeumi látogatottságban megelőzte a Nemzeti Múzeumot és a Galériát.' (Az 1979-es látogatási statisztikák szerint a Kovács Margit Múzeumot 671.000, a Nemzeti Múzeumot 648.000, a nemzeti Galériát 581.000 látogató kereste fel.)” A PMH-t idézi Sín Edit: Egy évszázad krónikája. 249.

⁹⁴ Pest megyei múzeumi híradó, 1979. 2. 16.; 1979. 3. 11.

⁹⁵ Beszámoló Szentendre VTVB tevékenységéről 1978-1983. 11. vö. Szabó Leventéné: Hogyan lehet Szentendre belvárosában élni? Szentendre és vidéke, 1989. május 1.

szabadság. Vele jó élni, azt alkotó módon kihasználni, talán még nehezebb, mint kiharcolni. Szentendre 35 évvel ezelőtt, a szovjet hősök harcának nyomán, lehetőséget kapott, hogy falai között emberi életet, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődést alakítson ki. A három tényező vizsgálata egyszerre átívelhetetlen, ragadjunk hát ki most egyet: a kulturális fejlődést. Budakalász az egyik kapu, s Magyarország legfestőibb pontján, a hegyek övezte szorosban elterülő Visegrád a másik. Ami a kettő között van: az a Dunakanyar. Fővárosa: Szentendre. Szentendre adottságai miatt különleges város. Az egész országot! (...) Szentendre kis városka, de emberméretű. (...) Nyári napokon – szerintem – itt zuhog a legcsillogóbban a napfény, s az éjszakába itt hullik legpuhábban a csillag-csönd. (...) Itt Szentendrén, Kovács Margit egy országot tanított meg múzeumba járni.”⁹⁶

A múzeumváros mint kirakatváros szerep mellett szintén a korszakunk jellegzetessége volt, hogy Szentendre – főleg annak barokk belvárosa és főtere – díszletként is funkcionált. A hatvanas évek végén fedezték fel az akkori Marx (ma Fő) teret budapesti színházi szakemberek, hogy létrehozzák a Szentendrei Teátrumot. A Teátrumról külön kell szólni, mert olyan folyamatos konfliktusok forrásává lett a kezdetektől a megszűnésig, amelyek rámutatnak azokra az egymással vetélkedő részérdekekre, amelyek a legújabb korban alakították Szentendrét és az ún. szentendreiséget. A teátrumot felfedező és kiharcoló két rendező, Békés András és Zsámbéki Gábor alapkonceptiója szerint színház és díszlet az egész szentendrei belváros, a „Szentendrei Teátrum ott kezdődik, ahol az ember a városba ér.”⁹⁷ A kisvárosi Fő-tér gyakran több volt mint látványos színpadkép, háttér. A Teátrum sajátos módon lett a szentendrei belváros lakóinak mindennapi részévé: „1972-re, a negyedik évadra már kialakultak, szinte megszokottá váltak a helyi lakosság számára azok a korlátozások, melyeket a játéknapokon feltétlenül alkalmazni kellett: A főtéren lakók csak házaik hátsó bejáratán közlekedhettek, a főtérré néző szobákban csak korlátozottan világíthattak, az előadás alatt nem rádiózhattak, néhány szobát, utcai ablakot a szereplők rendelkezésére kellett bocsátaniok. (...) A főtéri üzletek csak este 7 óráig tarthattak nyitva, nem üzemelhetett a Borharapó, a Béke étteremben csak csendes kiszolgálás folyhatott. Egyes utcákról elterelték a gépkocsiforgalmat, előadás alatt a harangok sem szólalhattak meg. Mindez várakozásteli izgalommal, érdekes élményekkel járt az első években, később azonban – főleg az idegenforgalom növekedésével, a szentendrei közönség arányának gyors csökkenésével, amikor a szentendreiiek egyre kevésbé érezték már magukénak – kellemetlenek, terhesek lettek e korlátozások.”⁹⁸ Az 1980-as évek legelejétől kezdődően egymást váltották a nem kizárólag budapesti társulatok a szentendrei Fő téren, egyre inkább kommersz, idényvégi tájdarabokkal. A Fő tér bármilyen darabnak és bármely társulatnak mint díszlet megfelelt, ám a Teátrum ideje alatt maga a hely nem lehetett kisvárosi főtér, az nézőtér ormóttan vasszerkezete miatt. És a hetvenes évek végén komoly színházi szakember javasolta a teátrum térben és időben való bővítését, benne Vízi teátrummal, nézőtérrel és szabadtéri kamaraszínházzal a Rab Ráby téren, pajtaszínházzal a

⁹⁶ Karácsonyi István: Az egész ország kincse. Szentendre - PMH, 1979. december 22. XXIII. 299.

⁹⁷ Még mindig kézivezérlés! Pest Megyei Nyári Színház. Szentendre és vidéke, 1990. március 1. 5.

⁹⁸ G. Sin Edit: Drámatörténeti emlékeink újjáélesztésének kísérletei Szentendre főterén. (A Szentendrei Teátrum első tíz évének történeti áttekintése) In. Farkas Péter – Novák László (szerk.): Irodalomtörténeti tanulmányok. Studia Comitatus 19. Szentendre, 1989. 610-611. Idézett tanulmányunk – bár legelején az ellenkezőjét igyekszik adatszólítani – a Szentendrei Teátrum előzmény nélküliségét és kívülről érkezését, és nem kis mértékben kívülmáradását a város társadalomból mutatja be. A jelzett tanulmányra is jellemző a helytörténeti hagyományteremtési kényszer, ami az adott esetben abból állt, hogy jelezte a városban valaha élt (főként visszavonult – egykori színészek jelenlétét, hogy aztán kijelentse: „Nem minden előzmény nélkül született meg tehát a *Szentendrei Teátrum* gondolata.” i.m. 597. E sorok írója erősen kételkedik abban, hogy a Teátrum gondolatának kitalálói a gondolat megszületése előtt hallottak volna a G. Sin Edit által mint a helyi színházi hagyományokat hordozóként említett Vujics Joakimról, Stéger Ferencről vagy épp Rakodczay Párról.

Kaszagvárban, és Erdei Teátrummal a Sztara Voda forrásánál.⁹⁹ A város színházzá alakításának, az eleve ráfizetéssel – értsd: kiemelt állami, megyei és városi szubvencióval – működtetett Teátrum kibővítésének ötlete épp három évvel előzte meg az ország pénzügyi csődjének elismerését, az IMF-be való belépésnek a bejelentését. Ahogy maga a Szentendrei Teátrum, úgy a fent jelzett megalomán, ha nem is az egész világot, de majd’ az egész Szentendrét színháznak képzelő *koncepció* is egy mára elmúlt történelmi korszak jellegzetes terméke volt. Idővel a városképet és a városi létet rontó nézőtér mellett a műsorpolitika is egyre inkább az állandósuló konfliktusok forrásává vált.

A szentendrei Fő téren mint díszletben álló, a teret a közlekedést akadályozó módon betöltő Teátrum és annak nézőtere két évtizedig informálisan lehetett csak a helyi közvélemény első számú vitatémája, hogy a rendszerváltás előtti hónapokban aztán a Teátrumról való beszéd – a korabeli helyi lap tanúsága szerint – elengedhetetlen politikai állás-foglalás, de legalábbis annak kísérlete volt. A szentendreiséget újra-konstruálni kívánó formális és informális erők mindegyikének meg kellett nyilatkoznia a Teátrumról, amelyet egyfelől átkoztak, másfelől „csak” dialektikusan: megszüntetve kívántak – leggyakrabban ugyanazok – megőrizni.¹⁰⁰

A színházi embereket megelőzően fedezték fel Szentendrét mint díszletvárost a filmesek. Az 1955-ben bemutatott *A harag napja* című filmet (rendezte Várkonyi Zoltán) jórészt itt forgatták.¹⁰¹ A konszolidálódó Kádár korszak legelején, 1961-ben egy budapesti újságíró filmeseket talált a Fő téren. Rögtön megindult a fantáziája, mondván lehetne a város a filmesek Eldorádója. Zárójelben jegyeztem meg, hogy a Budapestről érkező megfigyelők nem utoljára láttak egyfajta „szocialista Eldorádót” Szentendrén. Azt is felvetette idézett újságírónk, hogy költözzön ki a filmgyár Szentendrére, hisz a díszletek nagy része adottnak voltak tekinthetők.¹⁰² A lelkes ötlet vágy maradt, lévén a filmgyártáshoz a látványos valódi díszletek mellé, mögé komoly stúdió- és gyártási kapacitás is szükséges volt már az 1960-as években is. Ami számunkra fontos, hogy Szentendrét mint filmes díszletvárost nem csak felfedezték, de felmerült folyamatos díszletként való használatának ötlete. A világhírű, t.k. az 1957-es *Jailhouse Rock*-ot (főszereplő Elvis Presley) is rendező Richard Thorpe 1963-as *Aranyfej* című magyar-amerikai koprodukciós filmje jelentős részét is itt forgatták a városban.¹⁰³ A megyei lap provinciális szenzációként számolt be Mamcserov Frigyes *Csak egy telefon* című musicaljének szentendrei forgatásáról.¹⁰⁴ A magyar filmtörténet klasszikusának, Huszárik Zoltán 1971-es *Szindbád* című filmének is számos jelenetét vették fel Szentendre belvárosában, a Fő-téren és a terre nyíló szűk utcákban.¹⁰⁵

A nagy gyártási költségigényű és komoly technikai háttér nélkül elképzelhetetlen játékfilmgyártásnak végül is nem lett Szentendre a központja. Ám egy másik, nem kevésbé fontos, bár alacsonyabb gyártási költségigényű audio-vizuális műfaj, a televízió rendszeresen használta Szentendrét mind díszletként, mind témaként. A város lokálpatrióta grafikus, Szánthó Imre így írt a televízió és Szentendre bensőséges kapcsolatáról a nyolcvanas években: „A televízió néző majd nemhogy jobban ismeri ma már Szentendrét, mint egy bennszülött. Riportfilmek, színes kisfilmek, képes utikalauzok,

⁹⁹ i.m. 628.

¹⁰⁰ Szentendre és vidéke egykori diskurzusa. pontos lábjegyzetekkel.

¹⁰¹ Új magyar film bemutatója Szentendrén. Népújság, 1955. V. 19. X. 116.

¹⁰² Darázs Endre: Szentendrei hétköznapiak. PMH, 1961. június 11. V. 136.

¹⁰³ Filmesek Szentendrén. PMH, 1963. szeptember 26. VII. 225.

¹⁰⁴ Csak egy telefon - Szentendrén. PMH, 1970. július 11.

¹⁰⁵ Szánthó Imre: Latinovits Zoltánra emlékezve. In. Uő. Szentendrei pillanatok. Írások egy komódfiókból. Gaján Éva kiadása, h.n. (Szentendre), 1994. 126-127.

műemléki ismertető, tudományos, építészeti, idegen nyelvű kiadványok és prospektusok, nyomtatott reklámlakatok, színes fotók, képeslapok szinte nap mint nap tudósítanak a Duna-part kisvárosáról, és Budapest közelsége, az autótulajdonosok táborának állandó növekedése egyre több látogatót ont vasárnaponként Szentendére.”¹⁰⁶ Szentendre utcái, házai, a Dunakanyar, a helyi festők és műtermeik, a híresebb régi-új szentendreiek, a Teátrum beköltöztek a televízióknak köszönhetően a magyar családokhoz. A Szentendrén történt rendszeres protokoll látogatások a híradónak köszönhetően Kovács Margitot éppúgy bevezették az ország lakásaiba, mint az ezek mellett és mögött vágóképként feltűnő várost is. Szentendre már nem csak vizuális közügy lett a televízióknak köszönhetően, de egyben vizuális közhely is.

A protokolláris szentendrei séták a kilencvenes évek végére megszűntek. Szentendre kirakatszerepe visszavonhatatlanul elmúlt. 2007-ben a *Szabó család* is megszűnt a Magyar Rádióban. Szentendre az új évtizedben már nem lehet többé illusztris vendégeknak, vagy épp a *Szabó családnak* a kirakata. A kirakat a nyolcvanas évek második felében repedezni kezdett, majd összetört. Ma már nincs szükség arra, hogy az egykori kirakat által sugárzott idillikus képet, történetileg re-konstruáljuk. Az idilli kép mögött már a kirakat fénykorában is számos ellentmondás, feszültség rejtőzött, amiket a kirakati kép ugyan sikerrel takart el jó darabig. Az idillikus helyi történetek a kirakat összetörését követően is felbukkannak, egy elmúlt korszakot reflektálatlanul és leggyakrabban akaratlanul is nosztalgikusan visszaidézve.

A fenti fejezetben felidézett korszak leghatásosabb szentendrei városvezetője, Marosvölgyi Lajos tanácselnök az 1980-as Hild-díj átvétele alkalmából tartott ünnepi szónoklatában arról is értekezett, hogy 1980-ban egy egész városfejlődési szakasz zárult le. A szakasz záró beszéd áttekintette rituálisan a város fejlődését azzal a kimondott szándékkal, hogy alátámassza: a „látvány városának” (Szeberényi Lehel) látványos fejlődése, az idegenforgalmi és kulturális központtá válás elsősorban a szentendrei lakosság életkörülményeinek a javítását szolgálta. A „szakasz záró” tanácselnöki jelentés töretlen fejlődésről, gazdagodásról beszélt. Általában az 1957-től kezdődő korszakról szólva, konkrétumokról elsősorban az 1970-es évekről, a saját tanácselnöki tevékenységének idejéről beszélt. Az általános közműfejlesztés mellett kiemelte a hétvégi üdülőterület felépülését, közművesítését, az intézményhálózatnak azt a kiépülését, amit továbbfejlesztendőnek tartott a nyolcvanas években is. A dinamikusnak nevezett fejlődés mögött a műemlékileg védett városközpont megóvását, megújítását emelte ki Marosvölgyi az említett beszédében, melyben a legnagyobb hangsúlyt a város középfokú központi szerepére, és az ezt legfőképpen meghatározó kulturális intézményekre helyezte. Ez utóbbi kapcsán kijelentette: „De mindjárt le kell szögezni azt is, hogy ez a kulturális élet nem idegenforgalmi csali, hanem a város történelmi, kulturális lehetőségeinek a kiteljesedése. (...) /A/ múltból is okulva, el kell hártanunk minden olyan csábítást, amely Szentendrét vurstlivárossá, vagy öncélú kísérletek terepévé tenné. Mint ahogy más oldalról: az idegenforgalom is csupán egyik, bár jelentős tényezője a városfejlesztésnek. Nagy igazság, hogy csak az lehet jó vendéglátó, aki jól érzi magát saját otthonában.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Szánthó Imre: Az első szentendrei tárlat. In. Uő. Szentendrei pillanatok. Írások egy komódfiókból. Gaján Éva kiadása, h.n. (Szentendre), 1994. 67.

¹⁰⁷ Szentendre Barátainak Köre Tájékoztatója. I. 27-36.

A rendszerváltás során egy régi szentendrei polgár arra panaszkodott nosztalgikus írásában, hogy a belváros már nem kelt hagyományos városi benyomást. Ahol régen – a cikk szerzője szerint csak a Fő téren – öt hentes és mézárós, öt vegyeskereskedés mellett egyéb kispolgári boltok váltották egymást, ott a hagyományos városi funkciók teljesen hiányoznak. „Egyrészt az ide letelepült idegenek, másrészt az elöregedés révén nem sokan vagyunk, akik még emlékezünk a valamikori Szentendrére.”¹⁰⁸

Alig öt évvel az idézett tanácselnöki beszéd után a Ludas Matyi egy, a szentendrei Fő teret ábrázoló karikatúrája alatt az a vicces szöveg volt olvasható, hogy „Már csak az itt lakókat kell elüldözni, hogy vurslivá alakíthassuk a várost!” A rendszerváltás előtti években komoly és érezhető veszély volt a *szentendreiség* végleges kommercializálódása, vásárvá válása. A „szabályozott” piaci folyamatokat a Kádár-korban sem tudták a városon kívül megállítani. Az újkapitalizmus korában a szabályozatlan piac minden bizonnyal még meghatározóbb lesz a város további fejlődésére.

Ebben a helyzetben új módon kell meghatározni a város helyét és szerepét a Duna mentén, a budapesti agglomerációban, és az országban. Protokollvendégek és a *Szabó család* nélkül. A Dunakanyar gyöngye, az ékszerdoboz és egyéb giccses közhely¹⁰⁹ helyett nem új, modernizált közhelyeket kell keressünk immár. Kezdetnek talán elég, ha némi reflexióval tudunk erre a közös helyre, annak múltjára tekinteni.

Az 1960-as évektől felerősödő szuburbanizációs, agglomerációs folyamatok mintha a két világháború közti városvezetők álmaira, és a korabeli urbanisztikai szakemberek elképzeléseire feleltek volna pozitívan, egy alapjaiban eltérő politikai, gazdasági és kulturális környezetben. Szentendre arculata ekkoriban változott meg visszavonhatatlanul, és a város társadalma, annak szerkezetével együtt minden korábbi Szentendre-image-et felülírt. Egy, a háború legelején megjelent, a Nagy-budapesti agglomerációval foglalkozó könyvecske legutolsó bekezdése mintha az általunk felvázolt korszakot vetítette volna – akaratlanul is – előre: „Ha meg fog épülni a gyorsvasút és kertvárosokkal fog betelepülni a Dunamellék és a hegyvidék, új fővárosi embertípus fog keletkezni. Ez az elővárosi polgár bejár a városba dolgozni és szórakozni, de egészséges lokálpatriotizmussal ragaszkodik szűkebb pátriájához, a kis elővároshoz, ahol meggyökeresedett, otthont épített és ahová az élet ezer szálával tapad. Ez a 'suburbanizmus' minden esetleges szűklátókörűsége dacára is értékes honpolgári erények forrása...”¹¹⁰

¹⁰⁸ Gavrilovics Ferenc: Szentendre ma elgyötört város. Szentendre és vidéke, 1989. november 1.

¹⁰⁹ Minden bizonnyal az egy szövegben előforduló legtöbb szentendrei vonatkozású közhely Varga Vera: *Tegnap – ma – holnap* című cikkében fordul elő. Szentendre - PMH, 1971. március 24. „Szentendre nemcsak város. Fogalom is. Sémává merevült asszociációk, közhelyek takarta fogalom: 'festők városa, ékszerdoboz, a dalmát város, Dunakanyar gyöngyszeme'. Hajdanán kereskedelmi központ. Most idegenforgalmi központ. 1967-ben még csak 300 ezer, 1970-ben már 587 ezer látogatója volt. Úti kalauzok, filmek, könyvek írják le szépségét az elragadtatás hangján.”

¹¹⁰ Dr. Palinay Ferenc: Nagy-Budapest és a budavidéki gyorsvasút. Budapest, 1941. 42.,